

NYELVÉSZETI FÜZETEK.

SZERKESZTI SIMONYI ZSIGMOND.

21.

2. 250d

ANALÓGIA

A MONDATSZERKESZTÉSBN

NYELVTÖRTÉNETI ÉS LÉLEKTANI SZEMPONTBÓL

JUTALMAZOTT EGYETEMI PÁLYAMUNKA.

IRTA

KERTÉSZ MANÓ

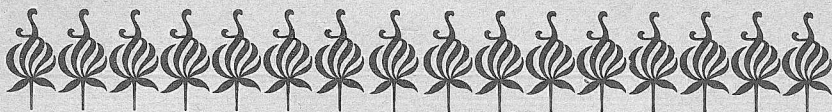
KÜLÖNNYOMAT A MAGYAR NYELVÖRBŐL.

BUDAPEST, 1905.

ATHENAEUM IRODALMI ÉS NYOMDAI R.-T. KIADÁSA.

Ára két korona.

A MAGYAR NYELV

A művelt közönségnek — a M. Tud. Akadémia
könyvkiadó bizottságának megbízásából — írta

SIMONYI ZSIGMOND.

Második javított kiadás egy kötetben, két térképpel és
a Halotti Beszéd és a hangok képzésének rajzával.

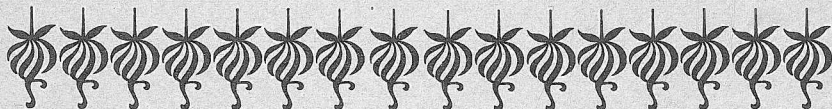
Ára díszes vászonkötésben 10 korona.

Első rész: A magyar nyelvnek élete.
Nyelvünknek eredete és rokonai. Idegen
hatások. Nyelvtörténet és nyelvemlékek.
A népnyelv és a nyelvjárások. Irodalmi
nyelv, nyelvújítás, nyelvhelyesség.

Második rész: A magyar nyelvnek
szerkezete. Hangok, hangváltozások,
helyesírás. A szójelentések viszontag-
ságai. Összetétel és szóképzés. Szó-
fejtés. Ragozás. Mondattan.

Ajándék-könyvül is alkalmas a serdülő ifjuságnak.

»Simonyi Zsigmond munkája első sorban a nagy közönségnek szól, de nincs a magyar nyelvészetnek fontosabb problémája, melyről itt alapos tájékozást ne találhatna még a szakember is, a más téren működő nyelvésznek pedig ez a munka kitünő tanácsadóul szolgál minden, a magyar nyelvészetet érintő kérdésben.« (Heinrich Gusztáv, Ásbóth Oszkár és Lehr Albert — az akadémiai nagy és mellékjuttalomról szóló jelentésben. Akadémiai Értesítő 1893., 351.)

AZ ÚJ HELYESÍRÁS

A vallás- és közoktatásügyi m. kir. miniszter 1903. március 14-én
862. sz. alatt kelt rendeletével kiadott magyar iskolai helyesírás
szövege és magyarázata, bővített szójegyzékkel.

Írta SIMONYI ZSIGMOND.

(Egyetlen magyarázatos kiadás, mely a helyesírási szabá-
lyoknak hiteles, hivatalos szövegét teljesen magában fog-
lalja. Bő magyarázataival egyszersmind vezérkönyvül szol-
gál az Iskolai helyesírás című füzethez.)

Ára vászonborítékban 1 korona 50 fillér.

NYELVÉSZETI FÜZETEK.

SZERKESZTI SIMONYI ZSIGMOND.

21.

ANALÓGIA A MONDATSZERKESZTÉSBEN

NYELVTÖRTÉNETI ÉS LÉLEKTANI SZEMPONTBÓL

JUTALMAZOTT EGYETEMI PÁLYAMUNKA.

IRTA

KERTÉSZ MANÓ

KÜLÖNNYOMAT A MAGYAR NYELVÖRBŐL.

BUDAPEST, 1905.

ATHENAEUM IRODALMI ÉS NYOMDAI R.-T. NYOMÁSA.

Jd 523/3

NYELVTUDOMÁNYI INTÉZET
Növedék napló
1949 Sz. 1506

Lele
1950.

I. BEVEZETÉS.

A mondatnak a nyelvtudomány különböző korszakaiban való meghatározása joggal tekinthető az illető korbeli mondattan tudományos értékének fokmérőjéül. Dionysios Thraxtól kezdve úgyszólván egészen Gottfried Hermannig, tehát a 19. század első feléig alig láttak a nyelv kutatásával foglalkozók a mondatban egyebet, mint szóknak a kapcsolatát, legföljebb azzal a megszorítással, hogy ez a szókapcsolat a beszélő vagy hallgató előtt egészenek tűnjék fel. Mikor a 19. század első felében Gottfried Hermann és Becker Ferdinánd hatása alatt a nyelvtudományban a logikai irány jut uralomra, természetes, hogy valamint a mondatnak általános felfogása, azonképpen a meghatározása is logikaivá lesz. Szerintük a mondat egy gondolat kifejezése, vagy ami még logikaibb: egy ítéletnek nyelvbéli kifejezése. Mások meg összekapcsolják a nyelvtani és logikai meghatározást, s a mondat fogalmi körét olyan tágira szabják, hogy abba még a sóhajtást is bele lehet foglalni.

Mikor azonban a Herbart-féle lélektan Steinthal útján szövetkezik a szoros értelemben vett nyelvtudománnyal, s a nyelvi jelenségeket lélektani alapon kezdik magyarázni: a mondat meghatározása is lélektanivá lesz. Magának Steinthalnak is van egy definíciója, mely Wundt figyelmét elkerülte; nem valami nagyon lélektani, nem is szabatos meghatározás, inkább olyan elejtett megjegyzés-féle, de mindamellert eléggé jellemző Steinthalnak a mondatról való felfogására. Szerinte a mondat szavak sorozata, mely azonban csak a hallgatóra vagy olvasóra nézve befejezett egész, a beszélőre azonban egy folyton képződő, fejlődő sorozat. Paul Hermann aztán már igazi lélektani meghatározást ad; azt mondja: »A mondat jelképe annak, hogy a beszélő lelkében több képzet vagy képzetsoport kapcsolódott s eszköz arra, hogy

ugyanazon képzetek azonos kapcsolódása a hallgató lelkében is végbemenjen.«*

S végül a legújabb Wundté: »A mondat nem egyéb, mint nyelvi kifejezése annak, hogy egy teljes képzetet szándékosan logikai viszonyban álló részeire bontottunk.«**

Szándékosan tartózkodtunk minden bíráló megjegyzéstől s csupán csak magukat a meghatározásokat adtuk, hogy így eljutva az utolsó kettőhöz, Pauléhoz és Wundtéhoz, ezeket vegyük vizsgálat alá. — Korban alig választja el néhány esztendő a két meghatározást, mégis egész világ van köztük. Az óriási különbség szinte első pillanatra szembeötlik. Maga Wundt hosszasan foglalkozik Paul meghatározásának bírálatakor e különbségekkel, melyek két pontba foglalhatók össze: Míg Paul szerint nem az a lényeges a mondatban, amit valóban kimondunk, hanem az a lelki folyamat, amely a beszélőben végbemegy, addig Wundt meghatározásában a mondat valami élő, hallható valóság, tehát csak az, amit igazán kimondunk, tekintet nélkül a kísérő lelki mozzanatokra. A másik különbség még sokkal fontosabb: Paul a mondatot képzetek kapcsolatának tartja, Wundt pedig azt mondja, hogy a mondat egységes képzetet fejez ki, mely mindig a maga teljességében van meg tudatunkban, csak hogy az egyes részei, amint kimondjuk őket, a tudat nézőpontjába (Blickpunkt) kerülnek. A mondat első sorban szimultán természetű, mindig teljes képzettartalmával szerepel tudatunkban; enélkül a szimultán természete nélkül nem lehetne összefüggő egész. Csak második sorban szukcesszív, mert a tudat állapota folyton változik, aszerint, amint az egyes képzetek elvonulnak benne.

Hogy a nyelvtudománynak milyen nagy haladását jelenti Wundtnak ez a meghatározása, azt különösen azok a jelenségek bizonyíthatják, melyeknek fejtegetését, magyarázását mi dolgoztunk céljául tűztük ki: az analógiás mondatszerkezetek.

Az analógia ma már jóformán tisztult fogalom; nem akarjuk itt hosszabban fejtegetni a természetét, csak annyit mondunk el, amennyi a következők megértésére szükséges: Olyan mondatszerkezetek, melyek rokon képzettartalommal bírnak, a képzettársulás törvényei szerint hatással lehetnek egymásra; már most ha ez a hatás a külső formában is megnyilatkozik, vagyis

* Gombocz Z. fordítása.

** Völkerpsychologie 2: 240.

ha az egyik szerkezetnek bizonyos elemét megtaláljuk a másikban: előáll az analógiás mondszerkesztés.

Ha azt nézzük, hogyan magyarázták a nyelvtudomány különböző korszakában ezeket a jelenségeket, akkor jutunk csak igazán tudatára annak, milyen kiváló Wundtnak a mondatról való felfogása. Azoknak, kik a mondatot szók kapcsolatának tartják, az analógiás szerkezetek még nem is igen tűnnek föl; a logikus nyelvészek előtt ezeknek a jelenségeknek jó része logikai hiba. Ha már most Paul meghatározásából kiindulva akarnók két mondszerkezet egymásra való hatásának lélektani magyarázatát adni, olyan bonyolódott folyamattal volna dolgunk, amelyből ezt a jelenséget meg nem értenők. Akkor t. i. azt kellene mondanunk, hogy egy mondszerkezetnek a másakra való hatásából előálló analógiás alakulás úgy keletkezik, hogy az egyik mondatot alkotó képzetekre hatással vannak a másoknak a képzei: tehát sok képzet hat sok képzetre. Igen ám, csak hogy ha két mondat rokon képzetet fejez ki, nem okvetlenül szükséges, hogy — ha már Paul szerint akarunk beszélni — azok a képzetek is rokonok legyenek, a melyeknek a kapcsolatából a mondat előállt. Ha pl. Balassinál azt olvassuk: De kérlek, gyümölcsöt vajjon mely fa hozott, minekelőtte még meg nem virágozott? — lehet-e egyáltalában más magyarázatnak még csak a lehetőségére is gondolnunk, mint arra, hogy a *mielőtt* kezdetű mellékmondat *egész* tartalma nagyon közel áll egy tagadó szerkezethez (míg még nem, mikor még nem), s ez az *egész* tagadó tartalom volt rá hatással.

Mégis úgy vagyunk, hogy amit Paul erről a kérdéstről mond, azt általánosságban elfogadhatjuk, s eredményeiben vizsgálódásunk alapjává tehetjük. Hogyan lehet már most, hogy mi Wundt mondatelméletének alapján állunk, s mégis elfogadjuk azt, amit Paul az analógiás mondszerkezetekről mond? Magyarázata az, hogy Paul nem mélyedt olyan nagyon ebbe a kérdésbe s ahol hosszasan foglalkozik vele, egyszerűen csak az egyik szerkezetnek a másokra való hatásáról beszél s nem vonatkoztat semmit a mondatról való definíciójára.* Végeredményében tehát helyes a Paul magyarázata, de igazi, tudatos megértése az összes idetartozó jelenségeknek csak úgy lehetséges, ha a mondatot egységes képzetnek vesszük, amely teljes tartalmá-

* Prinzipien² 12. fej.

val hat a másik mondatnak szintén egységes képzettartalmára. — Mikor a mi néhai való Brassaink kimondta, hogy *a nyelvbéli egyén a mondat*: határozottan felülmulta önmagát.

Olyan természetes, olyan sokat megmagyarázó Wundt definíciója, hogy még azok a nyelvészek is, kiknek más a mondatról való felfogása, vizsgálódásaik közben önkénytelenül közelednek hozzá. Magának Paulnak is van olyan kijelentése, amely úgy látszik, mintha ellentétben volna saját meghatározásával; egy helyen ugyanis azt mondja:* »Es ist sogar um einen ganzen satz zu verstehen, nicht immer nötig, dass die einzelnen wörter ihrem klang und ihrer bedeutung nach zum bewusstsein kommen.« Nem Wundt felfogásának a megerősítése-e ez? Sőt már sokkal előbb Steinthalnál is találunk olyan nyilatkozatot, amely a Wundt-féle fölfogáshoz közeledik: »Der satz ist nicht eine reihe so und so geförmter wörter, welche eins nach dem andern aufgezählt werden; sondern soll der sinn des satzes erfasst werden, so müssen alle glieder desselben, das erste mit dem letzten und jedes mit allen zusammengehalten werden im bewusstsein.«** Tehát egész, egységes képzettartalom!

Lássuk már most, milyen szerepük van az analógiás mondat-szerkezeteknek a nyelv életében? Hogyan terjednek el, honnan meríthetjük a leghasznavehetőbb anyagot vizsgálatukhoz?

Ha igaz az a Paulnak egész könyvében átvonuló gondolat, hogy nyelvi jelenségek magyarázatánál az egyéni lelki működés ismeretéből kell kiindulnunk, akkor az különösen haszonnal értékesíthető az analógiás mondat-szerkezetek kutatásában. Mert itt változással van dolgunk, s ha e változásnak egész történetét, születésének pillanatától kezdve ismerni akarjuk, eredetét nem kereshetjük másutt, mint az egyéni lélekben. Az ilyen önkéntelen, akarat nélkül való megváltoztatása a nyelvszokásnak először az egyén nyelvhasználatában állandósul, de kedvező körülmények között, ha számos egyén lelkében ugyanazok a változások mennek végbe, az új szerkezet egy nagyobb nyelvközösség általános sajátosságává válhat. Természetes, hogy az ilyen új, szokatlan szerkezet a legtöbb esetben az egyénnél sem lesz állandó, a születés pillanatában már el is múlt, mások meg eljutnak addig, hogy egy individuum állandóan használja őket, de nagyobb körre nem terjednek ki, vagy legföllebb szórványosan fordulnak elő.

* Prinzipien^o 47.

** Assimilation u. Attraction. Zeitschrift für Völkpsych. 1: 108.

Hogy ez valóban így van, arra nézve nem vagyunk pusztán Paulnak általánosságban mozgó fejtegetéseire utalva, hanem a mi nyelvünk-ből határozott tényekkel állhatunk elő. A M. Levelestár 2. kötetének egyik levélírójánál, Bossányi Juditnál háromszor találjuk ezt a szerkezetet: *gondunkat visel reánk*, ebből a két mondatból: *gondunkat viseli + gondot visel reánk*. Kölcseynek meg állandó sajátsága az, hogy az okot kifejező főnévi mondat *hogy* kötőszava helyett *mert*et használ a valóságos okhatározó mondatok analógiájára: Ez az oka, *miért* d'Albert többek közt panaszskodik. — Ilyen egyéni nyelvhasználatban állandósult szerkezetekre a részletes tárgyalásban még lesz alkalmunk rámutatni.

Mint hogy tehát az egyéni lélek működéséből kell kiindulnunk, természetes, hogy a legtökéletesebb, legideálisabb nyelvi anyagot úgy gyűjthetnénk, ha egyes embereket figyelhetnénk meg, a mindennapi beszélgetés fordulatait leshetnénk el; ez azonban lehetetlen. Kérdés már most, honnan kell anyagot gyűjtenünk, hogy ezt az ideális állapotot lehetőleg megközelítsük? Micsoda forrásokat kell felhasználnunk, amelyek bizonyára olyanok, hogy írójuk vagy elmondójuk előtt azon az egy szándékon kívül, hogy gondolatát közölje, semmi más cél nem lebegett (vagyis a kifejezés mikéntjével nem törődött)? — Először is fel kell használnunk a régi nyelv tanúságait, mert az bizonyos, hogy a régi nyelv mondatszerkesztésébe a logika, a megfontolás sokkal kisebb mértékben avatkozik bele, mint a mai irodalom nyelvébe, a műveltek beszédébe. Erre az eredményre jut Brugmann is.* Hasonlóképpen Grimm** kimutatja, hogy az *attraction*nak nevezett, ma már hibásnak látszó mondatszerkesztés — mely, mint látni fogjuk, szintén ide tartozik — a német nyelvben körülbelül a XIII. századig van meg, azután eltűnik.

Csak hogy a régi nyelv emlékeit nagy kritikával kell felhasználnunk, hogy bele ne essünk abba a hibába, amit Curtius*** »Schlagwort der Analogiebildung«-nak nevez: valamely szerkezetbe ok gyanánt bele ne magyarázzunk olyan lelki működést, mely az íróban nem volt meg. Különösen óvatosan kell bánnunk a kódexek anyagával; nem nehéz megmutatni, milyen könnyen tévedhet az, aki elfogadja minden kritika nélkül a kódexek tanúságtételét s analógiás alakulásnak tart olyan szerkezetet, mely az általános

* Vorwort XIV.

** Über einige Fälle der Attraction.

*** Griech. Verb. 257.

nyelvszokástól különbözik ugyan, de tulajdonképpen nem szabad lelki működés eredménye, hanem az eredeti latin szöveg minden szavához hozzátapadó fordítónak a hibájából állt elő. Például a Döbr.C. 83. lapján ezt olvassuk: *Uram ítíld engem ártókot*; nem azt gondoljuk-e első pillanatra, hogy az *árt* igének ez a kapcsolata a *bánt* hatása alatt keletkezett? De tévedésünk eloszlik, ha összevetjük az eredetivel, ahol *nocentes me* van. Vagy: *figyelmezzetek a hamis prófétáktól* (MünchC. 26); ebben a mondatban meg az *örizkedik, óvakodik* hatását gyanítjuk; hitünkben még jobban megerősödünk, ha Károlynak megfelelő helyét egybevetjük az idézettel: *örizzétek magatokat a hamis prófétáktól.*† Az eredetivel való összehasonlításból világos lesz tévedésünk: *attendite a falsis prophetis*; pedig ugyanez a szerkezet előfordul Lisznyainál is: Meg ne csipjen, vigyázz mérges fulánkjátul (Palócdal. 149). Csakhogy míg ezt, mint a magyar lélek termékét felhasználhatjuk, amazt, mert idegen formának merő utánzása, el kell vetnünk. Azért tehát a kódexeket jobbára csak ott használtuk fel, hol módunkban volt az adatokat az eredetivel is összevetni. — Sokkal értékesebb anyagot szolgáltatnak a régi levelek. Az ország ügyes-bajos dolgairól tanácskozó főúr vagy a csaták sorát intéző hadvezér, ki ezer gondja közt szakít magának néhány percet, hogy otthon levő feleségét tudósítsa, gazdatisztjének parancsokat adjon; az egész dominiumokat kormányzó nemesasszony, mikor urának vagy jobbágyainak ír; a töröktől szorongatott várnép, mikor a királytól vagy a szomszéd vártól segítséget kér: nem igen törődik avval, hogy gondolatait a megszokott nyelvtani formák szerint fejezi-e ki, nem okoskodik, hanem lelkének nyelvteremtő tehetsége szabadon, az akarat minden befolyása nélkül működik. Ezek a régi levelek szolgáltatják a legértékesebb nyelvi anyagot nemcsak a mi kérdésünkhöz, hanem minden mondattani kérdéshez. Mi is főleg ezeket használtuk föl.

Nem kevésbé fontos a *népnyelv* adatainak a figyelembe vétele, azért, mert a nép beszéde még most is sokkal szabadabban fejlőd, természetesebb, mint az irodalmi nyelv, s minthogy népnyelvi közleményeink egy része élő beszéd után való lejegyzés, ezek segítségével legjobban megközelíthetjük azt az ideált, hogy ítéleteinket az élőbeszéd tanuságtételeiből vonjuk le. Természetesen itt is kritikával kell eljárjunk annak az eldöntésében, hogy melyik

* A NySz. idézetei.

szöveget fogadjuk el hitelesnek, melyiket nem. Ennek a bíráló eljárásnak az eredménye lett aztán, hogy hosszú időn át gyűjtött anyagunknak jó felét, mint amely a kritikát meg nem állta, el kellett hagynunk.

Fontos kérdés most már az, hogy az ily módon összegyűjtött anyagot milyen rendszerbe foglaljuk. Mielőtt a magunk rendszerét tárgyalnók, szükséges, hogy megemlékezzünk *Zierner: Jung-grammatische Streifzüge im Gebiete der Syntax* c. könyvének rendszeréről, mert ez az egyetlen munka, mely az analógiának a mondatszerkesztésben való szerepével elméleti szempontból részletesen foglalkozik. Zierner három csoportba osztja az ide tartozó jelenségeket:

Az elsőbe azok tartoznak, melyek oly módon keletkeznek, hogy két különböző forma, melyek egymáshoz közel állnak, vagy egymással közel való érintkezésbe jutnak, de amelyeknek eredeti szerepe különböző volt, egymáshoz hasonulnak ez a *formai kiegyenlítődés* (formale Ausgleichung). *P. Dieser war ein Mann. Haec est lex prima. Naucratem, quem convenire volui, in nave non erat* (Plaut.) *Quos pueros miseram, epistulam mihi attulerunt* (Cic.).

A második csoportba tartoznak azok a mondatok, melyeknek keletkezésekor egy alak értelme gyakorol a vele szoros összefüggésben levő alak értelmére befolyást, úgy hogy a két alak értelem tekintetében egyenlő, de alak tekintetében különbözővé lesz; ez az *értelmi kiegyenlítődés* (reale Ausgleichung), az ú. n. értelem szerint való egyezés; *p. quo ruitis generosa domus? eine menge menschen standen da.*

A harmadik csoportba azokat a szerkezeteket sorolja Zierner, melyek úgy keletkeznek, hogy két egymástól alakilag különböző, de értelemben bizonyos rokonságban levő mondat összeolvad, úgy hogy a két eredeti szerkezetből egy új harmadik keletkezik, melyben az alkotó szerkezetek kiegyenlítődnek, *p. interdico alicui foro ebből a két szerkezetből keletkezett: interdico alicui forum + intercludo aliquem foro.* Ez a *kombináció* (combinations-ausgleichung, alakvegyülés). — Itt egyúttal megjegyezzük, hogy Paul is különválasztja a kombinációt az analógiás szerkezetektől,* és egyáltalában nem is keres semmiféle vonatkozást analógia és kombináció között.

* Prinzipien: VIII. fej.

Hogy Ziemer rendszere nem sokat ér, azt könnyű lesz megmutatni. Először is lehetetlennek tartjuk, hogy az első csoportba sorolt szerkezetek egy szó formájának a hatása alatt keletkeztek. P. ebben a mondatban: *dieser war ein mann* — Ziemer szerint a *dieser* a *mann* szó alaki befolyása alatt vett fel hímnemű alakot. Egyáltalában ilyen formai hatások alig vannak a mondatban; de mégis elfogadhatóbb volna a magyarázat, hogyha legalább az a szó, melynek ezt a formai hatást tulajdonítjuk, szintén *-er* végű volna. Egyéb ide sorolt mondatok, mint: *Naucratem, quem convenire volui, in nave non erat* (melyben a *Naucratem accusativust* Ziemer a *quem* hatásának tulajdonítja), s ehhez hasonlók, melyeket Grimm, Kühner, Steinthal *attraction*-nak nevez, amint látni fogjuk, egészen másképen magyarázódnak.

Hogy a második és harmadik csoportnak olyan alapon való különválasztása, hogy más-más ok hozta létre őket, hibás, valamint hogy nem helyeselhető Paulnak az az eljárása, hogy az analógiás és kombinált szerkezeteket külön tárgyalja, annak bizonyítására elég lesz megmutatnunk, hogy az analógia és a kombináló mondatszerkesztés, nemkülönben az értelem szerint való egyezés a létrehozó okot tekintve tulajdonképen egy és ugyanaz.

Analógikus szóképzés és kombináló szóalkotás között még csak lehet valami határt vonni; azt mondhatjuk, hogyha a szótő és képző valamely analógia útján szerkesztett szóban tisztán különválasztható, akkor egyszerű analógiával, de ha két szó annyira összefonódott, hogy tő és rag vagy az egyik szó egészen el nem különíthető, kombinálással van dolgunk. De mondatszerkezetekben lehetetlen különbséget tenni abban, hol kell egy szerkezetnek a másikra való hatását föltennünk (analógia), és hol a kettőnek teljes összeolvadását (kombináció). — Vegyük csak Ziemer és Paul közös példáját: *interdico alicui foro*. Mért ne mondhatnám én azt, hogy itt *interdico* mellett az ablativus az *intercludo* hatásképen, tehát analógiájára áll? Hogy bizonyos esetekben két szerkezetet mégis jobban összefonódottnak érzünk, annak okát nem abban kell keresnünk, mintha valóban erősebb kölcsönös hatással volna dolgunk, hanem magukban az egymásra ható szerkezetekben. T. i. egyes konstrukciók *tisztán alaki természetük-nél fogva* már olyanok, hogy bennük egy másiknak a hatása jobban kifejezésre jut. Mert ha valóban fokozati különbséget lehetne megállapítani az *analógia* és *kombináció* közt, akkor az idézett példának, melyet Ziemer és Paul *interdico alicui forum*

és *intercludo aliquem foro* kombinációjának tart, lehetséges volna olyan kevésbé összeolvadt formája is, amelyikben csupán csak az utóbbinak az előbbire való hatását észlelhetjük vagy megfordítva; csak hogy ilyet a legjobb akarattal se tudnánk szerkeszteni. — *Analógia* és *kombináció* tehát dolgozatunkban teljesen egy értelemmel fog előfordulni.

Röviden megbizonyítjuk, hogy az értelem szerint való egyezés sem egyéb analógiás mondatszerkesztésnél; ismét Ziemer példáit idézzük: *quo ruitis generosa domus* = *quo ruitis generosi viri* + *quo ruis generosa domus*; *eine menge menschen standen da* = *eine menge m. stand da* + *viele menschen standen da*. Ennek a magyarázatnak helyes voltát azzal is igazolhatjuk, hogy az analógiás szerkesztésnek vagy mondjuk kombinációnak (Paul szerint kontaminációnak) legvilágosabb példáit ha nem is értelem szerinti *egyezés*nek, de mindenesetre értelem szerint való *szerkesztés*nek foghatjuk föl; p. azt végeztem magamban, hogy én az útról elmaradok, hanem a fiamat küldöm oda; az első mellékmondatnak az értelme az, hogy *én nem megyek útra*, s ehhez a jelentéshez alkalmazkodva kap a tőle függő második mellékmondat *hanem* kötőszót. *Ez tehát nem egyéb, mint értelem szerint való szerkesztés.*

Ziemer rendszere tehát tarthatatlan; mert az első osztály egészen elesik, a második meg a harmadik lényegében ugyanaz, tehát a kettőnek olyan alapon való különválasztása, hogy mindegyik más lelki működés eredménye, elhibázott.*

A rendszernek olyannak kell lennie, hogy egyúttal magyarázzon is. Minthogy ezeket a szerkezeteket genetikusan kell tárgyalnunk, vagyis azokat a tényezőket fürkészsze, amelyek létrehozták őket, leghelyesebbnek tartjuk, ha az egyes csoportokat aszerint állítjuk föl, hogy a rokonsági viszonyoknak milyen fokán áll egymáshoz az alkotó szerkezetek képzettartalma. Viszont azonban nemcsak a történeti és lélektani szempontot kell figyelembe vennünk, hanem azt is, hogy az itt tárgyalt jelenségek legalább egyes csoportok szerint egy rendszeres mondatban keretébe is beilleszthetők legyenek.

* Pedig Ziemernek egész iskolája van, kik rendszerét szolgamódon követik, l. *Junggrammatisches für Schule* (J. Wagner. Jahresbericht d. deutschen Gymn. Brünn, 1885.) *Die Psychologie, als Grundlage der Grammatik* (Jahresber. des Gymn. Mähr. Trübau. Dr. J. Traunwieser). — *Versuch über die Analogie in der Syntax* (G. Middleton—London).

Rendszerünk megalkotásánál tehát kettős szempont vezetett: a lélektani és a mondattani; ennek alapján legelőbb is különválasztjuk az egyszerű és összetett mondatokat; az egyszerű mondat keretében aztán három csoportot különböztetünk meg az előbb említett lélektani szempontból: az első a *rokon* vagy egyező képzettartalommal bíró szerkezetek egymásra hatását mutatja be; a második az *ellentétes* képzetek hatásából keletkezett analógiás szerkezeteket foglalja magában, s a harmadikba tartoznak a *pregnans* kifejezések, mint amelyekben az alkotó szerkezetek képzettartalma nem rokonsági, hanem egyéb viszonyban van. Ezen a három főcsoporton belül aztán még tere jut, amint látni fogjuk, a hatások megnyilatkozása formája szerint való felosztásnak is.

Az összetett mondat körében tapasztalható analógiás szerkezeteket általában rokon képzetek hatása hozza létre; itt tehát nem lehet az egyszerű mondatnál fölállított három csoportot megkülönböztetni. Aszerint fogunk tehát két nagy osztályt alkotni, amint az analógikus szerkezet két [alárendelt mondat kombinációjából vagy pedig az alárendelő és mellérendelő mondat vegyüléséből keletkezett.

Mielőtt a részletes tárgyalásba kezdenénk, még csak egy megjegyzést teszünk dolgozatunk címére; szinte pleonazmusnak tetszik annak a kiemelése, hogy feladatunkat történeti és lélektani alapon kell megoldani; egyik magában foglalja a másikat. A *lélektani* ma már a történeti módszernek fogalmában annyira benne rejlik, hogy tán el is hagyhatnók. Mert mi a történeti nyelvkutatás? Az egyes jelenségeknek nem csupán a mai nyelvállapotból, hanem fejlődésük egész folyamatából való megmagyarázása. És mi a nyelvnek lélektani alapon való vizsgálata? Az a módszer, mely szerint a nyelvi jelenségeket nemcsak készen levő tényeknek tekintjük, hanem megfejtésüket azoknak a lelki okoknak a felderítésével akarjuk elérni, melyek valóban létrehozták őket. A nyelvtörténetnek és a nyelvlelektannak nemcsak közeli rokonsága szembeszökő, hanem az is világos, hogy egyik a másik nélkül el nem lehet. Nem véletlen tehát, hogy éppen a nyelvtörténeti módszernek a megalapítója, Grimm az, aki elsőnek próbálkozik meg, — bár nem nagy eredménnyel — nyelvi jelenségeknek lélektani magyarázatával.*

* Über einige Fälle der Attraction.

II. ANALÓGIA AZ EGYSZERŰ MONDATBAN.

1. *Rokon képzettartalmú szerkezetek hatása.*

Ezen a fő csoporton belül, hogy anyagunkat áttekinthetőbbé tegyük, olyan felosztáshoz kell folyamodnunk, amely az analógikus hatásnak csak külső megnyilatkozási formáján alapszik. Így először ismertetjük azokat a kapcsolatokat, melyekben a rokon szerkezet hatása az igével vagy melléknévvel járó határozó megváltozását eredményezi, aztán a pleonasztikus mondatokat tárgyaljuk; szólunk az analógia egyéb nyilvánulásairól, bizonyos zavaros szerkezetekről. Külön emlékezünk meg az értelem szerint való egyezésről.

a) *Határozók elváltozása.**

Nem valami nagy számmal idézhetünk olyan idetartozó szerkezeteket, melyek a történet folyamán állandósulva átjutottak a mai nyelvhasználatba. Sajátságos, hogy egyes ilyen analógia útján létrejött szerkezetek, bár a régi nyelvben meglehetősen el voltak terjedve, — sőt némelyeket állandósultnak is tarthatunk, — az idők folyamán eltűntek, kivesztek. Szinte azt kell gondolnunk, hogy a logikának a nyelvalkotásba való befurakodása pusztítja ki ezeket a látszólagos hibákat.

Lássuk először a *törődik* igét. Régen általában így mondták: *törödöm vmin*: Sohonna semmi hírem sem jöve, *kin* nem kevésbé törödöm (Bercs. Lev. 72). Sem a nagy dolgokban nem örvendez, sem akármi *aprólékon* nem törődik (Pázm. KT. 108). *Busulásodon* bizony valóban nem törödöm és busulok édesem (Rák. Gy. Lev. 272). Most pedig, nyilván a *gondol vmivel* analógiájára, *-vel* ragos határozóval szerkesztjük. Első nyomait ennek

* Felhasználtuk a NySz. adatait is.

a szerkezetnek körülbelül Faludi korában találjuk: Az akaratosság, ha mikor pörlekedik, nem törődik sokat a jövővel (Fal. NE. 487). Nem törődnek véle (Fal. NA. 217). Ha kimégyen egészen Balaton tájékára az ellenség, azzal ne törődjék (Bercs. Lev. 511). Az itt idézettekhez vegyük még hozzá ezt a két mondatot: Magában tatár kám így törődik vala (Zr. 2:4). Vigasztal és int, hogy ne törjem magamat ez az gonosz eseten (Lev. T. 2:126). Mármost érdekes dolgot tanúsítanak ezek a példák így egymás mellé sorakoztatva. Kiviláglik belőlük t. i. az, hogy a *törődik* régibb, etimológiai jelentéséhez közelebb álló értelme annyi mint: *búslakodik*, *szomorodik*, most pedig teljesen rokon a *gondol* ige bizonyos használatával. Könnyen megérthetjük, hogy ennek az igének szerkezetváltozásában elsősorban nem azt kell okul tekintenünk, hogy a *gondol* szerkezete hatott rá, hanem igenis azt, hogy alapjelentése elhomályosult, értelemben közeledett a *gondol* jelentéséhez, s csak így állt elő a két szerkezet kiegyenlítődése. Evvel a jelenséggel még fogunk a következőkben találkozni.

Hasonlóképen a *gondol* vagy a már megváltozott *törődik* hatását szemlélhetjük ebben a mondatban: A test nem *aggódik* semmi *szeretettel*. (Fal.) Bizonyára kielégítő a magyarázatunk, ha nem is tudunk mindig egész határozottsággal rámutatni arra a szerkezetre, mely az újat létrehozta. Wundtnak a mondatról való felfogásából természetszerűen következik, hogy ez nem mindig lehetséges; mert hisz a mondat egységes képzet s ennek az egy képzetnek többféle nyelvi kifejezése is lehet. Elég, ha azt a fogalomkört meghatározhatjuk, amelyeknek a hatásaképen az új szerkezet létrejött.

Itt említjük, mert jelentésével a most tárgyaltakhoz csatlakozik az a Zala-szerte járatos szerkezet: *nem aggom rá* = nincs gondom rá. Tennáp behortuk, ami kis szénánk vót, mast leg-alább *nem aggunk rá*. *Aggani*, *aggódni* a régiségben is, meg a mostani nyelvhasználatban is mindig *-n* ragos határozóval szerkesztődik. Ennek a zalai szerkezetnek kétségkívül az ilyen rokonértelmű mondatok voltak a szülői: *nem gondolok rá*, *nincs gondom rá*.

A *törekeedik* igének is épúgy, mint az előbb tárgyalt *törődik*-nek elhomályosul egy kissé az alapjelentése, így kerül egy másik igének a vonzókörébe, mely aztán a szerkezetét is átadja neki. Régen így mondták és írták:

Terekedyk az ew felsegew *dolgaban* mek felebys mynth az arthicolus tárgya (tartja, Lev. T. I: 15). Sokat törekedett a rab urak *szabadulásában* (Cserei: Hist. 48.). Az *megváltásában* törekednék Kegyelmetek (Rim. Lev. 185). Vagy pedig: *Azon* törekedik, hogy leszabhassa azokat, kik nagyobbak, jobbak nálánál. (Fal. BE. 551.) Ezen ighen törekegyetek (RMNy. 2:147).

Alapjelentése közel áll a *törődikéhez*. Már a régi nyelvben, a kódexek korában van egy olyan anal. szerkezete ennek az igének, mely az állandósulás útján volt ugyan, de elterjedésében mégis megakadt, s ez: *valamiért törekedni*; én ebben a *könyörög*, *rimánkodik* hatását látom s valóban az itt következő példákban ez az értelmi árnyalata van meg. Föltevésemet még jobban megerősíti az a körülmény, hogy az egyik mondatban együtt fordul elő vele a *reménkedik*: *Reménkedgyél* s *törekegyél* fiad előtt érettem (Derk. ŐÉlet. 75). Innejd mindjáraát fölmegeyek Bécsbe, *törekegy* Beszterceért (Nád. Lev. 39). Eoreokke megszolgalom Kegnek, hogy eerethem nadrispan wramnal theorekedett (Lev.T. I. 290). Csakhogy amint tudjuk, nem ez a szerkezet állandósult és származott át a mi körunkra, hanem a *valamire törekedik*, az *igyekezik* analógiájára. *Szülésre* törekedem: *parturio* (C). *Azon* tisztkereső ne légy, *melyre* többen törekednek (Fal: NE. 423). Kétségbe vonhatná ugyan valaki, hogy itt nem az *igyekezik* hatásával van dolgunk, mert hiszen már a kódexek korában is előfordul *valamin* v. *valamiben* igyekezni. Csakhogy ez nem a rendes használata, hanem olyan ingadozás, amelyet a régi nyelv mindenféle szerkezetében találunk; a legáltalánosabb, legelterjedtebb a *valamire* igyekezni; a *törekegy*-nek ez a szerkezete sokkal későbbi keletű.

A *csügg*, *függ* igének is van a régi nyelvben egy ilyen analógia útján keletkezett kapcsolata, mely azonban ma már nem járatos: *vmiben csügg, függ*; annyi mint *vmittől függ*. Biztosra vehetjük, hogy ennek a rokonértelmű szerkezetnek a hatása alatt keletkezett: *vmiben áll vmi*. Igaz ugyan, hogy ha a fordított kódexek adatait az eredetivel összevetjük, kétség támadhat bennünk erre nézve, mert egyes példák a latin mondatnak szó szerint való fordításai: Ez ket *paranczolatokban* a tellyes terveen fyg: *in his duobus mandatis* universa lex pendet (JordC. 425). Csakhogy olyan elterjedt szerkezete ez régi nyelvünknek s viszont a kódexek egyes helyeinek példát adó latin szókötés olyan ritkán s kivételesen fordul elő, hogy a legtöbb példát bátran tarthatjuk

a magyar lélek termékének. Két nyelvnek ilyen találkozása különben sem ritka; már bevezetésünkben említettünk egy tisztán latin mintára készült szerkezetet, mely azonban Lisznyainál is előfordul. — Példák:

Az miben mindennek üdvössighe függ (Sylv. UT. 2:2.). Megtanulhad, mi legyen és mibe fügen a Christus Jesusnac orszaga (Helt. Bibl. 1:94.). Czak ezbe egyedül függ a mi boldogsagunc (Born. Pred. 274.). Ebben a négy dologban függ a jó nevelés (Pázm. Pred. 193.). Ebben függ a jó életnek fundamentoma (Káldi 1:504.).

Természetes, hogy emellett a mai szerkezet is használatos: Ennek a hazának megmaradása Isten után onnan függ (Bujd. Lev. 41.). Függjenek peniglen Kluczoy uram ő kegyelmétül (Rim. Lev. 213.).

A *függ* igével rokonértelmű a régiségben: *várni vkitől*; ennek a hatásával találkozunk a *hallgat* igének egy kapcsolatában:

Azt is megparancsolja ő nagysága, hogy elsőben *mitőlünk várjon* (TME. 3:133.). Mindenekben kegyelmes *parancsolatjától várok és hallgatók* (uo.). A magyar urak nem akarnak a *némétől hallgatni* (TME. 3:19.). Bizonyos emberétől parancsoljon, hogy tőlem hallgasson (uo. 58.). Az egész székely náció tőle hallgat (Cserei: Hist. 71.). Mindnyájan hallgassanak Csuti uram ő kegyelmétül mint *főkapitánytul* és Bory uramtul mint *vicekapitánytul* (Rim. Lev. 211.). A test kötelessége, hogy a lélektől hallgasson (Pázm. Pred. 887.).

Az eredetibb szerkezet ez: Megh hatta nekyk, hogh se en *hozzam* se az *vaydahoz* ne hallgassanak (Lev. T. 1:199.).

Ha meggondoljuk, hogy az asszociáció törvényei szerint különféle rokon képzetek társulhatnak, könnyen megérthető, hogy ugyanazon szerkezetre más-más szerkezetek is hatással lehetnek, s így különböző új kapcsolatok keletkezhetnek; a *vlkihez* v. *vlkire* való hallgatás fogalmához közel áll az engedelmesség fogalma. Van is olyan adatunk, melyben ennek a két fogalomnak a kifejezései kombinálódnak. Meg vagyon uram parancsolván ezeknek, hogy *kegyelmednek hallgassanak* (Rim. Lev. 339.).

A *hallgat* ige régi, rendes szerkezete aztán kiszorítja néha az *engedelmes* melléknév szokásos kapcsolatát, s helyett: *vkinek engedelmes*, ily mondatokat is találunk: Az asszony nepek *engedelmesec* legyenec az ű *feriekhez* (Tel. Evang. 1:179.). Engedelmesek legyünk mind fejedelmünkhöz, s mind felebarátunkhoz (Rim. Lev. 102.).

Ma már szintén szokatlan szerkezet, de a régiségben nagyon kelendő *vmi* *vmi nyelven*, *némétül*, *magyarul fordítani*; a ren-

des kapcsolat vmi *nyelvre fordít*. Érdekes, hogy néha mind a kettő előfordul ugyanannál az írónál; az elsőnek a keletkezését a *vmi nyelven ír* okozta.

Magyar nyelvre fordoythatnak (Komj. Sz. Pál 10.). Az deáki nyelvről *magyaról* fordoytatott volna-é? (uo. 8.). Az Szent Pál leveleit *magyaról* fordoytottam (uo. 11). Németbül *magyarul* fordítá ezt az könyvecskét (Toln. Vigaszt. el. 9.). Ez könyvecskét kit Telegdi Miklós mester magyar *nyelven fordított* (Tel. Ker. fund. 4.). Annak okáért im *magyarul fordétám* e könyvet (uo. 9.). De a címben: Telegdi Miklós mester által deák nyelvről magyar *nyelvre fordítottat*.

Szépíróink, ha előadásuknak régies szint akarnak adni, ma is szívesen elevenítik föl azt a kapcsolatot, hogy *irtak ennyi és ennyi esztendőben*. Ennek is az analógia volt a szülőanyja; a *történik* ige hatása adta neki az életet. Igaz, hogy az írás és a történés fogalma így általánosságban semmiféle rokonságban sincsen, csakhogy könnyen átlátható, hogy mikor azt mondom, hogy *történt az 1526. esztendőben*, ugyanaz, mint ha azt mondom, hogy *1526-ot irtak, mikor ez történt*; ennek a két mondatnak a kombinálódása hozta létre a magyarázandó kapcsolatot:

Azon időben, mykoron urunk Jesus Cristus zent zyletese wtan yrnanak keeth zaaz nyoczwan *esztendőben* (ÉrdyC. 338.). Mykor irnanak enny (1558) *esztendewben* (RMNy. 2:179.). Irtak akkor ezerháromszáz és huszban, Tholdi Miklós hogy születék Nagy-Faluban (Ilosvai: Toldi 5. sz.) Irtanak ezerben ötszáz ötvenhatban (Ar: NC.).

A Wundt-féle mondatfelfogás helyességének szebb, meggyőzőbb bizonyítékát keresve se találhatnánk. Az *írás* fogalma nem rokon a *történés* fogalmával, az utóbbinak a kapcsolata mégis hatással van az előbbiére; igen, mert nem szó hat a szóra, nem a mondatot alkotó képzetek társulnak a másik mondatot alkotó képzetekkel, hanem amint a mondat egységes képzet, azonképpen hatását is mint egységes képzet gyakorolja.

Mibe kóstá?* mondja a lévavidéki nép; első tekintetre világos, hogy ennek a két szerkezetnek a kombinálásával van dolgunk: *mibe kerül + mennyit v. mit kóstál*. A portéka ennyibe kóstál. A bál de sok pénzembe kóstál (Népk. Gy. 2:208.).

Az itt következő két szerkezetet magának az illető ígének más használata hozta létre. Régen azt mondták: *azon félek*, de egyéb kapcsolatban mindig így: *félek vkitől v. valamitől*. Nagial inkább kellene felnetek az pokolbeli farkasnak *fogatul* (Virg. C. 56.).

* Simonyi: Magyar Hat. 1:26:

Az utóbbinak, mint sokkal nagyobb körrel bíró kapcsolatnak analógiájára alakult aztán az előbbi is, úgyhogy ma már azt mondjuk: *attól félek, hogy...*

Drágán, olcsón, ingyen adok v. veszek vmit*, ehelyett a dunántúli nép azt mondja: *drágáér, olcsóér, ingyér*, nyilván az *ad, vesz* ilyen kapcsolatának az analógiájára: *öt forintért adtam el v. vettem*.

De van az *ad* igének egy másik, analógia útján keletkezett kapcsolata, mely az egész magyar nyelvterületen el van terjedve s a régi szerkezetet teljesen kiszorította: *vkire v. vmire adok vmit.*** Régi írásokban így olvassuk: Barcsai Mihály Teleki Mihályon is semmit nem ad vala (Cserei: Hist. 145.). Azt akarják, hogy az Írás magyarázatyában egy babot ne adgyunk a szent atyákon (Pázm. Kal. 668). Biztosra vehető, hogy az új szerkezet az ilyenek hatásának eredménye: *ügyet se vetek rá, rá se hederíték*. A következő két mondatban meg az *ad* ige analógiájára keletkezett új kapcsolat: Bécsbe egyet két forinton tartottak (két f-ra tartottak + két forintot adtak) (Lev. T. 1:32.). Harminc ezüst garason böcsüllötték ötöt (Pázm. Préd. 212., harminc garasra böcsülték + h. garason adták).

Kérdést teszek valakinél és vmit kérdezek vkitől olyan közeli gondolat kifejezői, hogy az utóbbi könnyen befolyásolhatja az előbbinek a szerkezetét, amint a következő mondatokban látjuk: Mondá az asztal fölött az ördög: *Tegyünk kérdést tőle* (Debr. C. 7.). *Tegyének kérdést az francia orátortul* (Thök. Lev. 22.). *Holmi kérdéseket tettek tőle a rendelése iránt* (Mik. 48.1.); *kérdést teszek vkinél + kérdezek vkitől*. — Hasonlókép a *végére jár* vminek *vkinél* a *kérdez, megtud* hatása alatt régen néha -től ragos határozóval szerkesztődik:

Hallgatóimtól menni végére tanításomnak (Pázm. Préd. 494.). *László dedktul végire mehet* kegyelmed (TME. 3:41.). Azonban végire kell menni kapitány Horváth Ferencztül is; mit ért volna az az lova, kit sántán magától elhagyott volt (Thök. Lev. 44.). *Margitay urtól járj végére*, ha nincs-e Debreczenben Mélt. Gróf Török József ur (Kaz. Lev. 3:88.).

Amint ma azt mondjuk: *kegyelmes vagyok vkihez v. vki iránt, könyörülök vkin*, régi nyelvünkben így mondták: Isten leg *kegyelmes nekem* bynesnek (Ehr. C. 41.). Kötést ne tégy vélec,

* M. Hat. 1:22.

** M. Hat. 1:22.

se *könyörülj raytoc* (Helt. Bibl. I. Num. 4.). Csakhogy az utóbinak az analógiájára az első szerkezet ilyenformán alakulhat: *Megnyomorultakon igen kegyelmes vala* (Dom. C. 125.). Mert én kegyelmes leszek az ű bűnőkön (Mon. Kép. T. 87.). Hasonló még ez a mondat: Nagyságodat, mint szomszéd vitézlő urbarátunkat kérjük, *kedvezzen is nagyságod szegényeken* (TME. 3:106.). Kedvezzen szegényeknek + könyörüljön szegényeken.

A *rábiz* hatása alatt a *kezébe, birtokába, birtoka alá adok* ilyen szerkezetet vehet föl: Urunk az erszént *kezébe bizta* Judásnak (Káldi: Préd. 1:438.): kezébe adta + rábizta. Syriát Parmenio Andromachusnak *birtoka alá bizta vala* (Forró: Curt. 131.).

Aki valamiben *szorgalmas*, az *törekszik* valamire; a két fogalomnak ilyen közeli rokonsága adja magyarázatát a következő mondatoknak: *Zorgalmathos lezek rája* (Lev. T. 1:115.). Nem annera zorgalmatosoc az írásra, menére a más ember írásának olcsárlására (Helt. Bibl. I. C. 4.): szorgalmas az ócsárlásban + törekszik az ócsárlásra.

Megismerni egy dolgot és *valamit a másiktól megkülönböztetni* szinte egy; a két képzet egymásra hatásából könnyen meg is érthető az ilyen szerkezet: Az, ki azokat olvassa, *megismerheti egyiket a másiktul* (Apor: Met.). A bölcheség arra szükség, hogy megismerje a jót a gonosztól, és az igazat a hamistól (Tel. Evang. 2:935.). (Vö. ném. *etw. wegkennen* e h. *unterscheiden.*)

A *közöm van vmihez* analógiája hozta létre a szokatlan határozós kapcsolatot ezekben a mondatokban: Nekem *semy dolgom* nynczen *hozája* (Lev. T. 1:292.). *Mi gondom hozzá?* (Szenvei: Messz. hölgy 178.). — Itt említjük, bár szorosan véve nem ide tartozik, azt a sajátságos, de a régiségben elég gyakran előkerülő jelenséget, hogy az e fajta mondatok: *vmihez közömet tartom, és vmiibe ártom, avatom magamat*, kombinálódnak. A rendes szerkezet ilyen: Ezután hozzájok közöket ne tartsák (Thök. Lev. 122.), de kombinálás útján olyan kapcsolatok keletkezhetnek, melyekben hol az egyik, hol a másik alkotó szerkezet határozója jut érvényre:

Semmi *közötöket* afféle *marhában* ne *ártsátok* (TME. 3:41.). Peter azokban az dolgokban semmi közit nem artotta (Esz. T. Ig. Aug. 326.), Immár ezután császár ő felsége Magyarországhoz semmi közit nem ártja (TME. 3:81.). Az mi az penzen vettet (jóságot) illeti, azokhoz tudom közit nem avattya (Radv. Csal. 3:167. b). Komáromban az hatvan falut kezünkhöz vettük, ugy hogy azután semmi nemő faluhoz semmi közünket ne ártsuk (Rim. Lev. 217.).

Megállapodott egyéni sajátjának tarthatjuk az itt következő mondatokat, melyek ugyanannál az írónál többször előfordulnak: Kd. *mindenre gondját viseljen* (Lev. T. II. 348). Tudom ő felsége gondunkat visel reánk (uo. 349). Istenre adtam magamat, tudom ő felsége gondunkat visel reánk (uo. 351.). Tisztán látható, hogy a birtokosjelzős (*gondját viseli vminek*) és a határozós (*gondot visel vmire*) kombinálódásával van dolgunk. — Ide tartozik a *gondot visel vmire* és a *gondoskodik vmiről* szerkezetének a vegyülése. A DebrC. 60. lapján ezt olvassuk: *Gondot viselőnk az etelre*, s ugyanazon a lapon: *Viselőnek gondot éhről*. Viseljen valami gondot en rolam is Kmed (Lev. T. I. 11.). — Hasonló: Az wr isten *mindenekről gondot vigyáz* (Helt. Bibl. I. J. 4). A már analógia útján keletkezett *gondot visel vmiről* kombinálódott a *vigyáz* igével.

Összehasonlít *vmivel* + *állít vmi mellé*: Ha ez mai evangéliomot az epistola *mellé hasonlítjuk*, nem sokban különböznek egymástul (ÉrdC. 9.). — Ebben a körben, t. i. a *hasonlóság*, *egyezés* fogalmi körében még más fajta analógiás alakulásokkal is találkozhatunk: Ezek ábrázatokkal mindenképpen az *atyjokhoz*, *Priamushoz ütöttek* (Hall. HHist. III. 71.): *vkire üt* + *vkihez hasonlít*. — Nem lehetetlen, hogy ennek a hatásnak éppen megfordítottját kell keresnünk a *vkire hasonlít* újabb szerkezetében. Az *egyenlő* és *hasonló* kapcsolatának a kiegyenlítődése kétségtelenül mutat ilyen kölcsönös hatást:

Krisztus egyenlő atyjához (Mel. AT. 14.). *Egyenlő* volt *Krisztus-hoz* érzékenység szerint (CornC. 23.). *Te hozzád egyenlő* embereknek es zolga tarsidnak nag' feiedelme (Ozozai: Christ. 212.). — Csak kettő is nincs Morvaországban *vele hasonló* nemzet régiségére (Lev. T. II. 44.).

Éppen így két szerkezetnek a kölcsönös hatását mutatja az *örül* és a *gyönyörködik* némely kapcsolata; egyik fölveszi a másiknak a határozóját:

Tudom pedig azt, hogy Kd. az mi *kárvallásunknak* és az szegény emberek fölötté való nagy *nyomorgatásoknak* nem *gyönyörködik* (Lev. T. II. 181). Kd. oly istenfélő keresztény ember, hogy az mi *kárvallásunknak* és az szegény emberek méltatlan *haláloknak* nem *gyönyörködik* (uo. uaz az író). Nem *gyönyörködöm* a te *pénzednek* (Zrinyi: I. 58).

Ugyancsak Zrinyinél megtalálhatjuk ennek a párját is:

Az tigris nem *örül* úgy véres *prédában*, mint te óh kegyetlen,

lölköm *fájdalmában* (II. 101). Hogy még van, ki örül versszerző *tüzedben* (Ányos költ. 13). Örültenek te romlásodban (BécsiC. 108.), csakhogy eredetije így van: gratulati sunt in tua ruina.

Egyéb szerkezetek hatása alatt a *gyönyörködik* másképen is kapcsolódhatik: Addig-addig *gyönyörködte* a királylányt, míg jó nagyokat csupantott a két orcájára (Nyr. 29:44). Rögtön tisztában vagyunk e mondat keletkezésével, ha tudjuk, hogy néhány sorral előbb ez áll: Elkezdette uristenesen *bámolni* a szép királyleányt.

Itt említjük föl még ezt a mondatpárt: Ki nem hagyta meg *ő belé reménykedőket* (BécsiC. 38) = benne reménykedők + kik reménységüket beléje vetik. Istenem, Istenem, én édes Istenem, immár reménységem csak tebenned vetem (Thaly: Orsz. Vil. 1903. 503.).

Néha a két kombinálódó szerkezet annyira rokon, hogy nem egyebek, mint ugyanannak az igének csak más-más formájával, pl. cselekvő és szenvedő, bennható és átható, vagy különböző igekötős alakjával való kapcsolatok.

A cselekvő szerkezet a szenvedőtől abban különbözik, hogy a cselekvő mondat tárgya a szenvedőnek alanya lesz. A kettő között levő különbséget az ormánsági nyelvjárás úgy egyenlíti ki, hogy a szenvedő igét is a sokkal gyakoribb cselekvő szerkezet analógiájára tárgyesettel kapcsolja össze. *El van addal a buzát, a deszkát mind oda vive, meg van véve a bort.* Érdekes, hogy a finnben is megtalálható, sőt általános használatú ez a szerkezet: *on minua lyöty meg van engem verve, on häntä kuitetty meg van öt dicsérve.**

Pesti Gábornak állandó sajátsga, de más írónál is előfordul a *találkozik* ige így szerkesztve: *találkozik vkire*; ezt a *rátalál* analógiája szülte:

Azonközben, hogy ezt beszéljenék, *találkoznak öreájok* az erdőbe vadászó ebeknek sokasági (Pesti: Mes. 159.). Találkozik az bogárra (uo. 196). Tolvajok találkoznak rejá (uo. 203). Kire Christus az város kapujánál találkozott (Zvon. Post. II. 410). Im az ennekem keth emberem is wolth Beicbe de meg rea nem találkozának (Lev. T. I. 110).

b) Pleonasztikus szerkezetek.

Az analógiás hatásnak vannak olyan nyilvánulásai is, hogy az új mondat bővebb, testesebb, mint az alkotó szerkezetek.

* Simonyi, előadásaiban.

anélkül azonban, hogy valamivel is többet fejezzen ki amazoknál. Külső formájukban legtöbbször olyanok, hogy az egyik szerkezetet teljesen megtaláljuk bennük, azonkívül a másiknak egy-egy lényeges elemét. A második szerkezetnek ezt a járulékát elhagyhatjuk anélkül, hogy a mondatot ezáltal a legkisebb értelmi vagy szerkezetbeli fogyatkozás érné. — Természetes, hogy ezeknek a kifejezéseknek a keletkezését is úgy kell felfognunk, mint az eddig tárgyaltakét; vagyis két mondat által kifejezett egységes képzetnek az egymásra való hatásából kell őket magyaráznunk.

Erdélyi íróknál, különösen Mikesnél sokszor előfordul ez a szerkezet: *erre való nézve*; első hallásra is érezhető benne a pleonazmus. Két szerkezet kombinálásából magyarázzuk, és pedig az egyik: *erre nézve*, a másik ilyen forma lehetett: *erre való nézéssel* v. *nézettel*, *tekintettel* (vö. tojáásra *való nézet* stb. MHat. 2: 247):

Ezekre az okokra való nézve (Lev. T. II. 409.). Arra való nézve alázatosan folyamodom gratiájához a tekintetes nemes tanácsnak (TME. II. 125.). Kire való nézve jobbnak tartottuk ezt az dolgot elhalasztani (TME. III. 125.). Arra való nézve az németség Ungvár alól elszállott (Mon. 27:30). Erre való nézve az fejedelem egy levelet küldött egy vezérágától (Mik. 124. l.). Arra való nézve meg is csinálta az testámentumát (Mik. 76. l.). Ugyanezekre való nézve kellett tegnaptól fogva a vászonházakat elhagyni (ua. 76. l.). Az maga hivatalját ne az emberekért való nézve kívánja végbevinni (ua. 177. l.).

Szakasztott mása ennek a *valakihez való tartozó*: *vkihez való* + *vkihez tartozó*. Minden hozzá való tartozóival egyetemben (TME. I. 109). Isten tartson meg mind Ferkóval, Annával és minden hozzád való tartozókkal egyetemben (Nád. Lev. 50).*

Ma már senkinek sem tűnik föl, mert általános használatú lett, az *arra felé*, *erre felé* szószaporító volta; eredetileg bizonyára csak így volt: *affelé*, de erre nyelvünk történeti korában már nem találunk példát. Érdekes, hogy a nyelv az *affelé* és *arra felé* között jelentésbeli különbséget fejlesztett. — A következőkben mi érezzük a pleonazmust, de ott, hol ezek a kifejezések járatosak, bizonyára nem érzik:

Azutátu fogva kinthagyott neki e nak kehi (Nyr. 30:396).

* Ilyen természetű szerkezet a régi nyelvnek ez a különös kapcsolata, melyben szintén a kétféle tekintethatározó keveredett össze: *valamire képest* = *vmire (nézve)* + *vmihez képest*, és aztán: *vmire való képest!* (L. MHat. 2: 246.)

Azutátu fogva emaratt a Nagyék házátu (uo. 486.) Régi időtül óta így van ez (Nyr. 29:430). Én futottam a *tűzhelyre fele* (Nyr. 14:380). Megyek a *piacra fele* (Nyr. 8:39).

A *tájt, tájban** névutó sokszor hozzájárul az olyan névmáshoz vagy főnévhez, melyben az időhatározás a *-kor* raggal már ki van fejezve: *akkor tájban*, ennek a két szerkezetnek a kombinálásából: *akkor + abban a tájban*; régi írónknál, a népnyelvben egyaránt gyakori.

Akkor tájban (Haller: Pajzs 311). Azt írja Irenaeus, hogy Péter akkor tájban ment Rómában, mikor... (Megy: Coiop. 57.) Este hét órakor tájban (Zvon. Post. I. 595). Uzonakor tájba kesztünk hozzá (Zala vid.). Mikor tájba lesző ithunn? (uo.) — Hasonlók: *ötször ízben* (RMk. IV. 31.) Ötször + öt ízben. Akkor ízben késő léssen szívünk sérelmének orvossgot keresni (Fal. 101).

Más esetekben az *idő, nap* által már kifejezett időhatározó elé járul az egyszerű jelzői névmás helyett az *akkor* vagy *egyszer*:

Akkor az időben senki ott nem vala (RMK. II. 13). A pogány római dámák *akkor időben* lecticában vitették magukat fris égre (Fal. 136). *Akkor időbe* vót ez is, mikor itt minálunk az a nagy verekedés történt (Zala vid.). *Eccer időbe* ek kiráfi ment vadásznyi (Nyr. 18:285). Rozgonyi lakása nem valami fényes, de *akkor időben* nem is volt szegényes (Ar. Daliás Id. 2:10). Még *akkor nap* e köllött neki tisztunyi a hásztu (Zala vid.): *akkor + az nap*.

Az időhatározók körében maradvá még egyéb ilyen bővült kifejezésekkel is találkozunk. Így pl. a *minden* járul jelzőül a *szüntelen* időhatározóhoz ennek a két kifejezésnek a kombinálódása miatt: *szüntelen + minden pereben, órában*; az egész Dunántúl el van terjedve:

Rossz ek köllök ez, minden szüntelen boszéntya a zöregannyát (Zala vid.). Te Panni, mit egerésző minden szüntelen (Nyr. 4:516). Még e templombu se köllött minden szüntelen kivezetnyi e zalidozókát (Nyr. 30:397).

Ez a *minden* jelzőként még módhatározókhöz is járulhat, a mi nyelvérzékünkre nézve fölöslegesen; a *-talan* képzős mellénevekből alakult módhatározókhöz, a *nélkül* névutós határozó hatása következtében: *Minden kihallgatatlanul* tüstént akasztó halálra ítelték (Nyr. 29:46): *kihallgatatlanul + minden kihallgatás nélkül*. Minden büntetlen kieresztették, pejg börtönt érdemöt vóna (Zala vid.). Minden kérdezetlen szedi a gyümöcsünket

* M. Hat. II. 278.

(uo.). — A régi nyelvben egy ilyen kapcsolat egészen általánossá vált: *minden okvetetlen*:

Kezen legyenek es walahowa my paranchiollyok, minden okvetetlen indulhassanak (RMNy. III. 20). Mindön oka vethethlen ez zömeljöknek kezdökben ezed, egebet benne ne thegh (Lev. T. I. 228). Az barom meg ne váltasséc, hanem minden oka vetetlen meg ölettesséc (Kár. Bibl. I. 115 b.). Az udvarbiró a birságot megvegye minden okvetetlen (Tört. T.² I. 392). Minden okvetetlen tartozatok eléadni (TME. III. 41). Én minden okvetetlen kiváltom őket, ha az Uristen egészségetem adja (Tört. T.² III. 181).

Tiszta sor, hogy a fölösleges jelzőhasználatot az ilyen mondatok analógiája okozta: Ezeket Isten *minden há és okvetés nélkül* megígérte (Zvon. Post. I. 318). Nekie megbocsássák minden okvetés nélkül. (Szék. Okl. II. 85).

Ennek a legutóbb tárgyalt szerkezetnek éppen ellenlábasa a *nélkül* névutóval kapcsolatban használatos pleonasztikus tagadás: *semmi nélkül, semmi ok nélkül*.*

Én már meghalok, hanem nem hagylak titeket se semmi nélkül (Népk. Gy. II. 460). A szeginyebbiknek a felesége s gyermekei otthun marattak semmi nélkül (Nyr. 13:379). Semmi küzdelem nélkül (TME. I. 249). Semi haszon nekün csak nem adom oda a tehenemet (Zala vid.). Imre deák sebe csinálta azt a bolond hirt, és semmi más fundamentom nélkül minek kellett azt elhinni (Zrinyi: Mátyás kir.).

Ennek a szerkezetnek a magyarázata nem olyan egyszerű mint amilyennek látszik; a *semmi nélkül*ben még csak kimutathatjuk a két alkotó szerkezetet: *semmivel + minden nélkül*; de nem azokban a kapcsolatokban, amelyekben a *semmi* csak jelzője egy másik szónak. Az egyik kifejezést ismerjük és általánosan használjuk, a régiségben is közkeletű volt e mellett a bővült forma mellett: Ezen leveletem peniglen faluról falura *minden késedelem nélkül* vitten vigyétek (TME. II. 69). De hát a másik? Így volna: *semmi késedelemmel*; hiszen magyar mondat ez is, csak hogy sem ma nem használjuk, sem a régiek nem éltek vele; ha elvéte mondják is, ilyen állandó analógikus hatást nem hozhatott létre. Itt is azzal a jelenséggel van dolgunk, hogy magát a ható szerkezetet nem tudjuk megállapítani; csak általánosságban a tagadó mondatok analógiájáról beszélhetünk.

A mai *mennél hamarább, mentül jobban* helyett a régiségben majdnem mindig ez járja: *mentől hamarább lehet, mennél jobban lehet*.

* Francia: *Sans nul égard pour nos scrupules* (Béranger).

Négy egyes fát küldjetez neki mennél hamarabb lehet (TME. I. 132). Melyet fogadok megfizetni, ha isten éret ad reá, mennél hamarabb lehet (uo. 416). Ennekem a gyulesben hozzák fel (a pénzt) mennel hamarabb lehet (RMNy. 2:85). Mennel hamarabb leheth (a pénzt) valamely byzoth emberthewl kewldffel nekewm (uo. 86). Rendre jártasd meg (a lovakat) mentől jobban lehet (Vadr. 399), de ugyanott (400): Csak mennyünk *mentől sietősben*. Mentül becsületesebb, szebb, ékesebb szókkal tudja, salutálja mi nevünkkel ő ngát (TME. III. 132). Kegyelmed a székelyeket, mennél jobb módjával és becsülettel lehet, felültesse (uo. 87).

Világos, hogy itt a pleonasztikus szerkezetet az hozta létre, hogy az egyszerű módhatározóra (*mentül hamarabb*) a vele teljesen egyenlő értékű hasonlító mondat hatott (*amilyen hamar lehet*). Hogy ez a magyarázatunk helyes, vagyis hogy az eredetibb szerkezet a *mennél hamarabb*-féle, igazolja az a körülmény is, hogy ugyanazon szövegben a bővült alak mellett az egyszerűbb is előfordul:

Megkárosítom az ti várostokban lakozó embereket mentől hamarabb (TME. I. 178). Mennél hamarabb, ha mi panasza érkezik, adja tudtomra (TME. II. 201). Ez felől mennél hamarabb választ várok kegyelmedtül (ua. III. 99).

A melléknévi igenévnek közelebbi meghatározója csak valami-féle határozó lehet, mégis előfordul a régiségben és a népnyelviben is melléknévi jelzővel: Íróink ma is szívesen használják ezt a régies kifejezést: *néhai való*. Néhai való jó Mátyás király, sok országot te bírál (RMK. 1:29.). A Zala mentén is járatosak ilyen-ajtae kapcsolatok: Ugy ül ott mind em *mái hozott* menyasszon. Messen ebbü a *mái sütt* kenyérbü. Más régi példák: *Mai születt* gyermek (Cserei: Hist. 89.). Ez *may jewendew* eyel akar-nayak megostromlanyi (Lev. T. 1:191.). — Magyarázatuk nem lehet más, mint hogy itt két-két szerkezet kombinálásával van dolgunk: *néhai + néha való*, *mai + ma hozott*.

Zolnai* két vidékről is (Nagybányáról és Fehér megyéből) közli ezt a mondatot: *mi a bajod van, mi a bajod volt*; már ő is úgy magyarázza Mondattani búvárlataiban, hogy itt ez a két kapcsolat: *mi a bajod* és *mi bajod van* — kombinálódott.

Pleonazmus állhat elő azáltal is, hogy a mellékmondatot beleolvasztjuk a főmondatba s mégis kiteszük a kötőszót úgy, mintha két mondatot kapcsolna:

Ide az bor sehon nem *érvén* és ez okért óborokat vettem

* Mondattani búvárlatok. NyK. 23:57. — Nyr. 30:280.

(Lev. T. 2:48.). Nem érvén ó b. vettem + nem ért és ó b. vettem. Föld népe elállván tőlünk és némethez hajlott (Mon. 27:22.). Az fedőtálapakat az csatlós elvévén azután leültenek (Apor: Met. 324.). Itt cafét iván azután csakhamar felmentünk egy rövid grádicion (Mon. 27:189.). Ugy bánnak az emberrel, mint a citrommal, melyből a levét kifacsarván, aztán elvetik (Mik. 32. 1.).

Némiképpen a pleonasztikus szerkezetek közé sorozhatjuk a birtokviszonynak más rokon fordulatokkal való kombinálását; ezekben nincsen olyan fölösleges szó, amelyet a szerkezet csorbulása nélkül elhagyhatnánk, de valami pleonasztikus mégis van, s ez a *birtokos rag szükségtelen kitétele*. — Legközönségesebb a birtokviszonynak a melléknévi jelzős kifejezéssel való vegyülése ebben a régies szerkezetben:

Ez okáért (RMNy. 2:281, 322.). Ugyanezen okaerth (uo. 280.). Ez okayerth (Lev. T. 1:160.). Kérem ez okáért Kegyelmeteket (TME. 1:197.). Ez okaerth Ng:-nak meg nem irtam (RMNy. 3:22.). Ez okayerth kyzeritettem el halaztanom az be vyltelh (RMNy. 3:50.). Azokájért kérvén nagyságotat ezt kívánom (uo. 105.).

Az ilyen szerkezetre: *ennek okáért* (TME. 1:32.) hatott *ez okért*. — Ugyanilyen természetű mondat *ez*: Mi Pest, Pilis és Solt vármegyei uri és nemesi rendi adjuk tudtára mindeneknek (TME. 1:358.).

Máskor meg a *-ben, -ből* ragos vagy *közül* névutós partitivussal vegyül a birtokviszony:

Adja a hatalmas Uristen jó végét benne (Lev. T. 2:134.). Gratianus azt mondja, hogy mihent a *citromból a levit* kifacsarják, elvetik (Mik. 128. 1.) *Nagyobb részét közülünk* el is csábitott maga hívségére (Bujd. Lev. 137.). A *két ut közül valamelyikén* mindennap egy lépést teszünk (Pázm. Préd. 86.). Rátámada *urak közül egynehányja* (Tin. 340.). *Melyike a kettő közül* (Adámi: Spr. 124.). Ezen adományok közül némelyikének műveltetni kellett (Kaz. Munk. 1:236.). Százszor boldog, kinek ezen egypár szép, jó lélekből akármelyike jutand hitvestársul (Vitk. 2:177.).

c) Értelmem szerint való egyezés.

Dolgozatunk első részében bebizonyítottuk, hogy azok a jelenségek, melyeket közönségesen értelem szerint való egyezésnek szoktak nevezni, szintén analógiás alakulások, egyúttal rámutatunk arra a viszonyra, amelyben az ilyen incongruentia egyéb analógia útján létrejött szerkezetekhez áll. Már most csak az van hátra, hogy ezeket a mondatokat csoportokba foglaljuk. Megjegyezzük, hogy példáink jó része már az összetett mondat körébe

tartozik, de nem akartuk azért innen elszakítani őket, célszerűbbnek tartottuk az együtt való tárgyalást.*

Az idetartozó jelenségek a következő főbb csoportokba sorozhatók:

a) Számnévi jelzős alany után többes számú állítmány:

Az két lovas legény Apponyi uram után harmad napra *indul-tanak* el onnat (Lev. T. 2:171.). A két lovas legény . . . indult + a lov. legények indultak; néhány sorral előbb: Ma jöve két lovas legény onnat. — Hat vagy nyolc ember az testet rudakon vitték (Apor: Met. 409.). Ezenkívül a konyhamesterünknek két fia csakhamar utána menének (Mik. 45. l.). Lássa, hogy a tizenkét vitézek is arra tartanak (Vadr. 473.). A két jó gazda mingyát a kapu elejbe kiálltak, tanakodtak (uo). Akkor a három álat ementek a királnak a spájzába (NyF. 9:54.). Akkor az két sógor összebeszédtek (Nyr. 24:30.). A veres császárnak a két lánya fertelmes életűek (Nyr. 10:45.). Amint hazaértek, a sok gyerek elejbe szalattak (Nyr. 16:277.). — Itt említjük azokat az eseteket, melyekben a számnévi jelző után a jelzett szó áll többes számban: Két oldalon a tíz koronás fők rendbe (Ar. TSz. 4.). Csak nagy két fülein sérthetni halálra (NC. 3.). Követi az asszonyt végig a tornáccon, keresztül a házcon, szőnyeges, aranyos tizenegy szobákon (Dal. Id. I. 1:6.). Voltak azonban sok megyebéli urak (EA: 4.).

β) Egyes számú alanyhoz a mondatban levő *-vel* ragos társhatározó következtében többes számú állítmány járul. Az ezekkel teljesen egy természetű latin mondatokat, mint *dux cum aliquot principibus capiuntur* — Ziemer** Paulnak abból a tanításából kiindulva, hogy praepositíók a nyelvtörténet folyamán kötőszókká válhatnak, — úgy magyarázza, hogy itt a *cum*-ot kötőszónak kell tekintenünk; *cum* egyenlő értékű *et*-tel. Ziernernek ezt a nézetét ötletnél egyébnek nem tarthatjuk; az tagadhatatlan, hogy ez a magyar mondat: *Zrínyi Deli Viddal így beszélnek vala* (Zr. 10:14.) szerkezetben tökéletesen egyezik Zierner idézett példájával, csak hogy a latinban praepositíóval jelölt viszonyt a magyar raggal fejezi ki, a rag pedig nem válhat kötőszóvá. Mint a magyarban, úgy a latinban és más nyelvekben is az ilyen mondat analógiás alakulás; az idézett magyar példa ebből a két mondatból állt elő: *Zrínyi Deli Viddal így beszél vala* + *Zrínyi és D. V. így beszélnek vala*. — A régi és a népnyelv egyaránt bőségesen szolgáltat példát erre a jelenségre:

* Simonyi: Istóczy mint nyelvész és vmi a szóegyezésről Nyr. 9. — Varga Károly: A szám szerinti egyezés Arany J.-nál. Nyr.

** Junggramm. Streifz. 89.

Én Szintai Márton édös leánnyal együtt . . . adjuk értésére mindeneknek (TME. 1:169.). Én is öcsémmel jó egészségben vagyunk (Lev. T. 2:90.). Én is gyermekinkkel egyetemben alkalmas egészségben vagyunk (uo. 127); de ugyanaz az író később (133): Alkalmas egészségbe vagyok gyermekinkkel egyetemben. Én hugommal Borberekínével az ablakon ettünk (Cserei: Hist. 91.). — Rechey wram Nadasdy wrammal, Koroslagy wrral és Botlanywal walamy hatar jarason wotak (Lev. T. 1:9.). Az orszagh az wrakkal megh yghenesywl-tenek (RMNy. 2:133.). Herodes pedig házasságrontó, parázna társával palotát laktak (Pázm. Préd.) Igaz hír hamissal egyben kevertetnek (Gyöngy. Mur. E. Előlj.). Az első táncot járták az násznagy a nyoszolyó asszonnyal (Apor: Met. 386.). A fejedelem a tanáccsal együtt mindenfelé parancsolának (Cserei: Hist. 88.). Maga is az asszonnyal hozzánk jönnek lakni (Mik. 43. l.). Beszillik, hogy igen összeveszték volt Károlyi Forgáccsal (Bercs. Lev. 73.). Otylk Miklós bátyám feleségemmel elmentenek (Mon. 27:10.). A gyermek a király otthon való fíjával igen nagy szerelmes pajtáságba keveredének (Nyr. 8:230.). A királyfi a leánnyal egy pár lettek (Nyr. 29:45.). Kimentek hát Mirkó királyfi a királykisasszonnyal (Vadr. 446.).

γ) Többes számú állítmány az *egyik-másik, ki-ki-féle* szerkezetekben:

Az egyik az hajónak utolsó részébe, másik az első részébe ilnek vala (Pesti Mes. 207.). Egyik is, másik is a fegyverforgatásban nagyon előmentek (Fal. TÉ. 14.). Sok gyötrelmek után ki harmadnapra s ki egy hét múlva mulnak ki (Szal. Sir. krón. 5:3.). Ez kenyér, amaz bor nélkül hagyatnak (Gyöngy K. I. 2.). — Elvégezők magokba, hogy a pók mindenkoron a szegény embernél, a köszvény kegyig az kazdagnál maradnának (Pesti: Mes. 166.). Bárány tigrist, madár kígyót szeressenek (Kiss J. Ars poet.).

Az efajta mondatoknál nem tudjuk kimutatni azt a szerkezetet, amelyiknek a hatása alatt többes számba került az állítmány; egyebet nem mondhatunk, mint hogy ezekre a mondatokra magának a *többség fogalmának* volt hatása.

δ) Hasonlóképen vagyunk az *egymás* szerkezetével; e szó két eleme közt eredetileg az a viszony mutatható ki, amely az alany és a mondatnak valamely bővítője (tárgya, határozója) közt van.* Természetes, hogy a forma szerint itt is egyes számúnak kellene az állítmánynak lennie s még valóban találunk is példát ilyen szerkesztésre: Hajtanâm, de nem mén a ló, *nem bírja egymást húzni* (Nyr. 5:33.). Midőn azonban a két szó egyé olvadt, a köztük levő viszony elhomályosult; csak a kölcsönösség; tehát a *több cselekvő személy fogalma* érezhető

* Zolnai: Mond. bűv.

benne; ez a többség fogalma hatott aztán a szerkezetre is, s e helyett: *szereti egy (a) mást* azt mondjuk: *szeretik egymást*. Sőt némely esetben az író csak a többség fogalmát érezte akkor is, mikor a két szó nem forrt teljesen egybe: Egyik a másikat gyűlölik (Zrínyi 1:65.). Egyik a másiktól elszakadtak (Vadr. 402.). Egyik a másikkal összeveszttek (Nyr. 9:224.).

e) Az olyan mondatok, melyekben az alany gyűjtő fogalom s az állítmány többes számban áll, már világosabban magyarázhatók. Ezekben mindig rámutathatunk arra a többes-számú főnévre, amelyiknek a hatása az incongruentiát létrehozta. Pl. Jámbor *népe* a kis helynek, halkan lépve *gyűlnek*, mennek (Ar: Ünneprontók): jámbor népe + jámbor lakói.

Az zomszedsagban az kewzseg három penzen arwlyak pyntyht (Lev. T. 1:259.). Az szegény keseredett... Miskolc városbéli község találának meg minket alázatos könyörgések által (TME. 3:89.). A székelység Kemény Simon pártját tartják vala (Cserei: Hist. 3.). Engem ugyan nemes Trencsín vármegye Benyovszky Imre urammal felküldtek volt (Mon. 27:12.). Az vitézlő népek színe ott maradának (RMk. 4:32.). Az barom oly igen betegek minden háznál (Lev. T. 2:30.). Ennek utánna jól éltek a háza népe (Nyr. 10:48.). Egy rész Máriával vár felé térének (Gyöngy. M. 5:2.).

Ilyen gyűjtő fogalom a *senki* és *kiki*: Az Drágffy Janoson senky ezekkel ne kereskethessenek (RMNy. 2:17.). Tőlünk kiki érdeme szerint való becsületet vesznek (Thök. Lev. 86.). Zsákmánnyal is onnan kiki gazdagodnak (Ar. BH. 9.). Édes övéikhez kiki oszolhatnak (uo. 10.).

3) A *kegyelmed*, *kegyelmetek*, *nagyságtok* régi megszólítás után az értelem szerint való egyezésnek kétféle nyilvánulásával is találkozunk. A rendes formai egyeztetés ez: Te *keg: legiën segetseguel* nekye (RMNy. 2:204.). *Kegyelmetek* twgya, myth kel rula mywelni (uo. 176.). — Már most ez a formai egyeztetés két irányban változhatik meg; egyik az, hogy a *kegyelmetek*, *nagyságtok* után, minthogy az ilyen megszólítás több személyre vonatkozik, az állítmány is többes számban áll:

Ő hatalmasságok éhen jöttek vissza, ő méltóságuk egy nyomorult koresmára szállottak (Mik.). Attól tartok, hogy megunnák *kelmetek* (Pet.); — sőt így is: hány esztendősök lehetnek *kentek öregapám*.*

Sokkal érdekesebb és feltűnőbb azonban a formai egyezésnek egy más megváltozása; tudjuk, hogy az ilyen megszólítás régen

* Simonyi: Nyr. 9:226.

sokkal kiterjedtebb használatú volt, mint ma, mert nemcsak azoknak járt ki, akiket mi *magázunk*, hanem azoknak is, akik bizalmasabb viszonyban voltak egymáshoz. Így szólította levélben a szülő a gyermekét, testvér a testvért, tehát azok is éltek vele, kik tegezték egymást. Természetes és könnyen érthető, hogy a tegezésnek a formája hatással lehetett a *kegyelmed* szókötésére:

Ó szent felsége *Kdet* sok jó esztendeig *megtartson* (Lev. T. 2:67.). Isten *tarchon Nag:dat* (RMNy. 3:23.). Akarywk nyilwan megerteny ha *kegyelmed* az Posony gyewlesbe szerzett adonak megadásaba nekewnk ellent *akarsz* tartany (RMNy. 2:182.). *Kegyelmetek* kynek hazara *mentetek*, kynek jobbagyth *fogdotatok* (uo. 174.). Nagyságod énnéköm küldött leveledben mindenkor emlékezől az szegénység felől (TME. 3:101.). *Kgtek* ilyen efofeolsege wég hazanak enny segytsegwl lettetek (RMNy. 2:175.).

Az az eset is előfordulhat, hogy az író a már megkezdett formai szerkesztést elhagyja és átcsap az értelem szerintibe:

Az ten: lelkő és jó híre — *newederth* (Lev. T. 1:332.). Azért én böcsülettel kéröm *kglmetöket*, mint jóakaróimat, hogy az jüvő hétön fölkülgyétök (TME. 1:202.). Ha az fejében megoltalmazta az kost kögyelmetök, az farkában nem szükség eltörnötök (TME. 1:177.). Thy keg: az előth hataráth elfoglaltha, és az myt akarthatok benne meg hadny chyak azt hattatok megh (RMNy. 2:233.). Kegtek aggion öttiwen gialogott közikben magatok oltalmára (uo. 299.) Mint lehessen *kegyelmetek* az előttetek való dolgok gondja viselésére (TME. 3:34.). K. tedeom laudamust inekeltesen, lütesetek wigagiatok ez jó szerencien (RMNy. 3:28.).

2. Ellentétes képzetek hatása.

Minél közelebbi rokonságban van két képzet, annál könnyebben társulnak egymással, s az egyiknek nyelvi kifejezése is annál könnyebben hat a másikra. Ha nincsen a két képzet között rokonság, vagy az időbeli egymásra következés viszonya, akkor asszociáció nem jöhet létre.

Az ellentétességet a lélektan ma már úgy fogja föl, mint a hasonlóság egyik határesetét, mert csakis olyan ellentétes képzetek társulhatnak, melyek ugyanazon általános fajhoz tartoznak.* — Ebből már természetesnek fogjuk találni, hogy olyan csekély azoknak a mondatszerkezeteknek a száma, melyek ellentétes képzetek társulásából keletkeztek.

Legfeltűnőbb ilyen fejlődés a *szükölködik valamiben, szükös*

* Wundt: A lélektan alapvonalai⁹ 215.

valamivel;* az elsőt régi nyelvünkben jó ideig így mondták: *szűkölködik valami nélkül*: Olyan atyámfia nélkül igen szűkölködöm (Rim. Lev. 141.). Mostanában felette igen szűkölködöm pénz nélkül (Lev. T. 2:55.). — Az új szerkezet a *bővelkedik valamiben* analógiájára keletkezett abból a mostanság megint fölújított kapcsolatból. — Éppen így a *szűkös valamivel* vagy *valamiben* a *bövös valamivel* v. *valamiben* hatása alatt a *nélkül* névutós szerkezetből, bár ez az újabb is járatos volt már a kódexek korában.

Külgy kett font araniat, mel nélkwl my ighen zűkessesk wagionk mostan (Lev. T. 1:345.). Jóságos erkűlesűk nélkwl szűkűs, szűkűlkűdű (MA. Scult. 947.). Bevnetek bochanatyauual zevkesek vattok (Marg. L. 110.). Semmiben szűkűs nem volt (Tarn. Jóak.).

Az ellenséges találkozást, együttlételet jelentű igék *-vel* ragos határozóval kapcsolódnak a barátságos társulást kifejezű igék hatása alatt, így *kűzd, csatáz, harcol, ellenkedik vkivel* ebbűl: *vki ellen.***

Csallárd beszűdekkel harcolnak ellenűnk (TKis. Pau. 40.). Akarnak ellenkűdűny the ellenűd (WinklC. 281.). Ellenkedyk az evrek boldogsagnak ellene (Corn. C. 36.). Vetkek kik ellenkednek istennek torvenyevel (Beythe: Epist. 4.). — Hamisan mondja, hogy mi tűlűnk nem viszűlkodik (Pűzm. Kal. 419.). *Meghasonlik vkitűl* Pűzműnynál még sűrűn hasznűlatos: Soha az ecclesia magatűl meg nem hasonlott az hitnek tanításában (Luth. V. 287.). *Meghasonlottak* az elűttűk valű ecclesiatűl (uo. 288.). Egy nyomba lépűk és magatűl meg ne hasonlűk (Kal. 576.).

Idegen vkihez a *rokon vkihez* analógiájára. *Idegen* a házassagtűl (PPl.). — *Idegen hozzűm*: alienatus a me (PPBl.).

Tűvol, messze vmitűl a *kűzel**** hatása alatt *-hoz* raggal is szerkesztűdik, csakhogy ily esetben rendesen tagadű szűval vannak kapcsolatban, s így a *nem messze, nem tűvol* szerkezetűre kűnyyen hathatott a *kűzel*-ű:

Ide nem igen messze trencsűni Ngod vűra (Lev. T. 2:139.). Nem messze volt Radvűnyhoz (uo. 448.). Kűnya megbetegűlvűn, mikor halálához nem tűvol volna... (Pesti: Mes. 41.). Az uthoz nem messzi lűvűn (Mon. 27:34.). Belűnyeshez alűl nem messze (Szal. Sűr. krűn. 3:9.). Az ún sűtoromhoz nem messze volt (Thűk. Lev. 61.). Nem messze hozzűjuk ropogűsok hallattak a fűben (Bajza 2:39.).

* M. Hat. 1:24.

** M. Hat. 1:24.

*** M. Hat. 1:25.

»Az infinitivus természeténél fogva irányhatározó és alakjára nézve is lativus. Honnan van tehát, hogy olyan igék mellett is használatos, minők pl. a félést és tiltást jelentők, melyekben a távozás fogalma rejlik. Itt is csak azt mondhatjuk, hogy az *akar*, *szere*t, *mer* stb. analógiájára vesznek maguk mellé infinitivust a *fél*, *retteg*, *szégyell*, *átall*, *restell* és a *hagy*, *enged*, kész mintájára a *tilt*, *gátol*.«* — A *fél*, *retteg*, *tilt* stb. igéket bizonyjára eredetileg -től raggal szerkesztették olyan esetekben is, melyekben most infinitivust használunk. Azt hiszem, nem csalódom, ha az *átall*, *restell*, *szégyell* eredeti kapcsolatának azt a már kihalt, sőt a kódexek korában is csak ritkán előkerülő szerkezetet tartom, melyet Simonyi egy helyen** más összefüggésben említ: *Koldultomat átallom*, e h. átallok koldulni. Ne attalla io lan bementet (BécsiC. 36.).

3. *Pregnáns kifejezések.****

Ezek a jelenségek, ámbár szintén az asszociáció törvényén alapulnak, sokban különböznek az eddig tárgyaltaktól. A mondatok képzettartalmának hasonlóságából vagy ellentétes voltából folyó analógikus alakulások alapjául az a lelki működés szolgál, melyet az újabb lélektan *szimultán asszociáció*-nak nevez,† vagyis az a két rokon képzet, melyeknek társulása folytán előáll, egyszerre kerül a tudatba. Egészen másképpen vagyunk az ú. n. *pregnáns kifejezésekkel*; az alkotó képzetek nem rokonok, nem egyszerre vannak a tudatban, hanem időben egymásra következnek: ez a *szukcesszív asszociáció*. Ha már most kissé vizsgálat alá vesszük az idetartozó jelenségeket, érdekes dolgokat fogunk tapasztalni: először is azt, hogy valamennyi olyan, amelyben a cselekvés képzete társul az általa elért v. elérhető eredmény képzetével, az ok az okozattal, vagy megfordítva. Tehát itt olyan képzetek társulnak, melyek az ember lelkében úgyszólván mindig kapcsolatban vannak, csak hogy a most tárgyalandó szerkezetekben ez a kapcsolat nyelvbeli kifejezést is nyer. — Az eddig mondottaknál nem kevésbé fontos, sőt mindenek fölött jellemző a vázolt lelki folyamat eredményére az, hogy az ilyen úton létrejött szerkezetek

* Simonyi Magy. Hat. 1: 24.

** MNyelv².

*** Thewrewk E. Nyr. 1: 50., — Kühner: Ausführliche griech. Gramm.² 2: 469.

† Wundt: A lélektan I. alapvonalai: 215.

mindig többet fejeznek ki, mint akármelyik azon kapcsolatok közül, amelyekből keletkeztek. Ettől a tulajdonságuktól kapták nevüket, s ez is lényegesen megkülönbözteti őket a képzettartalom hasonlóságán vagy ellentétes voltán alapuló analógiás szerkezetektől. — Az eddigiekből is megtetszik, hogy ha ezeket a jelenségeket osztályozni akarjuk, leghelyesebb lesz az aszerint való csoportosítás, amint a csekvésnek a kifejezője a) a csekvés eredményét v. b) a csekvésnek okát is kifejezésre juttatja. Az első csoportot aztán az eredmény különfélesége szerint is két részre osztjuk.

a) *A csekvést jelentő ige kifejezi annak eredményét is.* Az idetartozó szerkezetek úgyszólván mind olyanok, amelyekben a tárgyatlan v. tárgyias ige olyan igekötőt kap, amely rendszerint csak ahoz az igéhez szokott járulni, mely az ezen igével egyéb körülmények között kifejezett csekvésnek eredményét jelenti; a tárgyatlan ige ezáltal természetesen tárgyassá válik.

a) *A csekvést jelentő igében ki van fejezve, hogy a csekvés által a mondat tárgya valahova jut; az igekötő rendszeren ki, föl, le, de néha hiányzik:*

Kimártogat: absomit repetitis intinctibus (Kr.): mártogat és ezáltal kivesz. *Kinézte* magának az atyafiak közül, akiről tudta, hogy legjobban elfogadhatja (Abonyi: A mi nótáink 1:156). *Ráfüggesztvén* szemeit, mintha *ki* akarná belőle nézni a titkot (Bajza 2:139): *nézéssel kivesz. Kinézni* vkit *vhonnan*; ezt Arany J. elítéli: »*Kinéz vkit a templomból, azaz elvárja, míg kijő, de nem néz ki (üz ki nézéssel) a társaságból vkit, mint ez legközelebb szintén lábra kapott.*« (Próz. 365). Az *haiokat* az *partra kieuzeuen* (Kulcs: Ev. 401). *Kieskünnéd* útjából a napot (Vör. Shak. 2:115). *Kifürdesz* vagyonomból (Ar. Arist: Felhők 808): Sok fürdéssel kitúrsz vagyonomból. (Droysen német fordításában így: *verbadedt mir Haus und Hof*). — *Álljunk meg addig, míg dühét kiforraná* (Ungv. TóthL. Vers. 87). *Lábaidhoz borulni s kisírni téled bocsánatomat* (Bár. VIII. 2:91). *Ó szümet tudnám e szemekből kisírni* (Vör. Shak. 2:82). *Mikor a forró szív kilihegé dühét.* (Kaz. 2:98). *Wenn nur das gährende Herz erst ausgebraust hat.* — *Hogy szívem ismét megnyilhata, hogy lefecseghetem magamról, ami fojtogat* (Kaz. 5:40): *Dass ich das alles losschwätzen kann, was mich so drängt. A hajnalt leimádkozom érte* (Vör. Cserh. 141. v.): *imádkozom s ezáltal lehozom. Letagadná* a Krisztust a keresztről v. az Istent az égből (Nyr. 31:285). *Igekötő nélkül is: Ne nyomorgasson engemet, hogy en nagysagodra job jot fohazkodgyam, hogy nem gonozt* (RMNy. 3:8). *Midőn felébredek, hajamat simítja, mindenik szálára áldást imádkozik.* (Ar. Hátr. pr. 78). *Az érsek legjobb áldását az égnek imádkozá fejekre* (Jókai: Télizöld 8). — *Érdekesen mutatja az ilyen kifejezések egész lélektani processzusát a*

következő példa: Imádkozással rólunk sok terhe átkot osztatott (Szenv. Messz. 153): *manchen Fluch hinweggebetet*; az eredetinek a pregnáns szerkezetét a fordító feloldja az alkotó kifejezésekre. — Akit én lenéztem, le is volt nézve, búm is lenéztem a kancsó fenekére (Lisznyai: PDal. 131). — Legyen én áldásom csendes nyári eső, hazám szent földére *üdvet permetező* (uo. 42). Jertek közel, *sirjuk red* sós könnyeink *özönyvét* (Ungv. Tóth L. Vers. 175). Aztán álom mézet csókolt ajakára (Toldi 4). *Éritt* tülem két forintot; *köröszőt* is vetettem rája (Nyr. 3:30). Éjjeli, nappali bánatban *siratja*, visszaohajtáná, *vissza* nem *sirhatja*. (Föv. L. 19:1723). Nekem a rég hallott drága hang vizkeresztet visszabájolá (Kov. P. Fars. kal. 83). Alig beszét ész szót is, má *hazakjätották* (Nép. Zala vid.). *Egybe* hűia es *kotyogja* az ő chirkeit (Tel: Ev. 1:99). Értöttük, hogy embörinket *oda kívánták* volna N., hogy *oda mennének* (TME. 3:104). — Ha eküdi é csobán vizér, vaj é *silinga* forgácsér megy ki, nem győzik *bevárnyi* (Nyr. 30:481.): Nem győznek várni, mig bejön.

β) Az alany vagy a tárgy a cselekvés által valami állapotba kerül, vmi állapotból kijut, vmivé változik:

Az este *elitták Katit* (Nyr. 5:39): ittak s ezzel eljegyezték. Isten hozzád eltűnt rózsapálya, isten hozzád *elstirt* nyugalom (Kölcs. Minden napám). Télen a tüzelő mellett a piszkafa végén *ácsorgott el egész napokat*. (Ludas M. Lehr:373.) *Elesküszöm* azt is, hogy ismerélek (Szász K. Shak. 89. szon.). Ha már sehogy sem sikerült *elszájaskodni a nyomort* (Greguss: A kullancs). Én *el akarám enyelegni a dolgot*, de nem lehetett (Kov. Fars. kal. 63). De hadd látok dolgaimhoz, *eltrécelem* a drága időt (Kaz. Kényt. ház. 113). Mykoron az napnak *felelet el mente* volna (PeerC. 60). Tekintélyünk T. K. *elkiegyezkedte* (PN. 31:40). Fiú, *kegyembe nézted magadat*, enyém leszsz (Rák. Shak. 13:130). Magokat *hirbe lármázva* (Ar. Hátr. Próz. 40). Ezt a kis kendert köllenék *főfonnyi* (Nyr. 30:395): megfonni és így fölhasználni. Ippen annyi (lisztünk) vót, hogy *eccer fősütöttük* (Nyr. 31:280). A szükség-kiáltó Tihanyi *fel-lármázná* ellenem az egész kuriát (Vitk. 3:74). — Réce és lúd-dögök, miket az iménti jégzápor hevenyészett agyon (Kuthy: 35). — Már a nap a tenger partjára hágott és *telebámulta* fénnel a *sikságot* (Vajda: Bkfi 120): bámulással teletöltötte. — Nagyon telebeszéltek engemet (Lisznyai: PDal. 127).

Idetartoznak különösen azok az igék, melyek *-vá -vé* ragos határozóval valamivé változást v. változtatást jelentenek: Ezer karú *óriássá kápráz* a fény minden fát (Kisf. S. Somlyó 3:41). A vadkan a tiszta bakonyért *tócsává heveri* (Jók. Vadon vir. 167). Ilyenek a Simonyi tárgyalta szerkezetek: rabbá aljasul, jóváhagy, özvegyé marad.*

* Magyar Hat.:

Károssá nem akarok *maradnom* (RMNy. 3:27, 44). Taligás *lővő aljastított* pegazus (Ar. Hátr. Próz. 40). Az erdők viharezett vadja szemeit egy-két nap *éppé nyalogatja* (TSz. 4). A sár is rázós, ha *rögökké szárad* (Ar: EA. 4). *Holtra* (holttá) tudom *nézni*, hadd legelem őket (TSz. 5). — Meg az ilyen refl. névmásos szerkezetek: Kiken *magát* Cupido ő istensége *fáradtá tanított*a (Kaz. Munk. 5:139). *Tengerré női magát* (Abonyi: A mi nót. 6:4).

Egyes szerkezetekben a tárgy állandóan a refl. névmás (*magát*):

Álomba *sirdogálta magát* az anya is (Pet: Az ap.): sirdogált és álomba merült. Hótra szégyelli *magát* (Nyr. 2:130). Agyon *gondolkozta magát*: er denkt sich zu todt (Vers. Sprachlehre 266). Agyonra *dolgozta magát* (Nép, Fehér m.). A kozák a hatalmas cár pártfogása alatt *holtra ihatja magát* (Ar. Próz. 513). *Magát torkig itta*, ette (Toldi 2). *Mig tele nem issza magát* a heves kívánságokkal, egyik akaratból a másikba repdes (Vitk. 2:46). Kialussza, kipiheni *magát*: pihenéssel kiveszi magát a fáradtságból. — Oly mesterül *ki tudják magokat hazudni*, mint a pénzt fészkeből kifütyyenteni (Fal. TÉ. 784). — *Elbusulja, elkáromkodja, elkacagja, elhazudja magát; elbódíttá magát; kivigadja, kimulatja, kiásttja magát*.

Azok a szerkezetek, melyekben a mozgást jelentő igékkel *hol* kérdésre felelő határozó van összekapcsolva, szintén idetartoznak, mert bennük is ki van fejezve a cselekvés eredménye is: *rajta rohan, rajta üt.* rárohan és rajta lett*. Rajtunk gyütt hajnalban (Mon. 27:23). Rajtunk gyütt lovas hadával (uo. 25). Vasárnapra ötszáz lovast rajtatok küldök (TME. 2:105). — A Tiszavidéktől a csángóig el van terjedve a *megy* igének *-nál* raggal való szerkesztése:

Eriggy el a kovácsnál, elment a kovácsnál (Nyr. 14:376). Én éppen vacsorát késztem főznyi, mikor a szomszédunk, Gulyás Pesta nálunk gyütt (Nyr. 17:41). A kántor, a jedző, de még a pap se átáll nálunk gyünni (Nyr. 17:185). Egy hét mulva meg-meg elmentem Barcánál (Nyr. 23:383).

Sokkal valószínűbb, hogy itt is pregnáns kifejezéssel van dolgunk, melyben a mozgást jelentő ige a cselekvés eredményét is kifejezi, mint az a magyarázat, hogy a *-nál* ragnak ezt a használatát az ugyanazon vidéken elterjedt *-nott, nul, ni* formai hatása okozta.

b) Ennek az utóbbi jelenségnek épen megfordítottja az, hogy a helyben lételt jelentő igékhez, különösen a *lenni*-hez, irányt jelölő határozó járul; ezekben tehát a nyugvást kifejező

* Sim.: Magyar Hat. 1:38.

ige v. igenév a nyugvó állapotot megelőző mozgást is kitejezi, tehát a *következmény kifejezője* rámutat a szülőokra is:

Még virágvasárnap óta fogva oda be nagyon Erdélybe (Lev. T. 2:24): bement Erdélybe és ott is van. Asszonyomat is hozza el ő kme, régen nem volt ide (uo. 47). Ez elmúlt csütörtökön Ferencz vala ide Komjátinál (uo. 82). A malom éppen akkor vót oda eprésznai (Nyr. 30:606). Az uraság pedig tüsténkedett, hogy *hova marad* már olyan soká a doktor (Népk. Gy. 1:401). Én ettem meg, míg te *odajártál* kenyérért és sóért (uo. 403). Míg a kis lány odajárt valahun, addig megöte a kis gyereket (Nyr. 4:138). *Oda is országot* több esztendeig a királyfi (Népk. 1:361). Az Bakyth uram mennyegzőjére Napajedlára jártunk (Lev. T. 2:43). Oda Erdélybe járt István uram (uo. 74). Írja meg Kd. énnekem, sokáig *késik-e Kd. oda* (uo. 121). Legfeljebb sem mulatok oda egy hétnél tovább (uo. 433). Ki tizenkét hétig *oda szenvedvén* a megnevezett tizednek jószága mellett (TME. 2:200). Elküldi azért Pompejus császárt messze, országoknak koldultatására, úgy, hogy őt esztendeig *oda vitézkednék* (Hall. HHist. 2:40). — Kettő már ferhöl vót (Nyr. 24:430). Hová vótatok (ua. 11:237). A mut össze fővótam (Pestre) (Nyr. 6:421). A zaptya minap odavót Kanizsára a vására (Nyr. 11:237). Eccerre csak oda be lett a leán (Nyr. 17:517). Tudom, hom má morog otthun a menyecske, hogy illen soká *evagyok* (Nyr. 31:588). Odavótak a gyűrüt keresnyi (NyF. 9:54).*

Tudtomra van: tudtomra adják + tudtommal van:

Hyzem, hog ty k-nek twtara wagion (Lev. T. 1:134). Tudtára lévén mindenknek (TME. 2:114). Pest Pilis és Solt uniált vármegyei lakosoknak tudtokra legyen (TME. 2:128). Ky énnekem annak eleotte ys thuttomra volth (RMNy. 3:50). Ilyen még: hiremmé van.**

Az *ide való, oda való*-féleknak pregnáns voltát már nem érezzük; még 16. századi nyelvünkben is elég bőséggel találunk példát arra, hogy ennek a szerkezetnek eredetileg más alakja volt:

Ott való fyw (Lev. T. 1:289). Mind ott valók, mind pedig szomszéd falubéliek (Lev. T. 2:104). Az ith walo sok jambor wytezek (RMNy. 2:71). Thudomanth tethyenek az oth walo plebanosnak (RMNy. 3:75). Im küldtem az *itt való* vadászásomból vadat és az itt való kertemből dinnyét (Nád. Lev. 4). Megfogadták ez levellem mutató itt való katonákat (TME. 1:247).

Ilyenek még: *oda föl, oda le, oda be van, idehaza, odahaza*, — A régi nyelvben a lokativus helyett sokkal gyakrabban hasz-

* A *felé* névutónak helyben lételt jelentő igékkel való kapcsolatáról l. Simonyi: Magy. Hat. 2:126, 133.

** Simonyi: Magyar Hat. 1:315.

nálják a lativusféle határozókat, mint ma; egészen általános nyelvszokás pl. a 16. század táján, hogy pusztán az előbbi esetek analógiájára az *itt*, *ott* helyett az *ide*, *oda* határozó szókat alkalmazták, anélkül, hogy a pregnánságot a legkevésbé is éreznők a kifejezésekben:

Ide jó idő vagyon (Mon. 24:129). *Ide* mi tájunkon elég a hir (Tört. tár 16:104). Hyrek *ide* mi felénk illyek vannak (RMNy. 2:279). Ha megint mi dolgok lesz *ide* alá Potolba (Lev. T. 2:61). Kd is jól értheti, hogy minémü nagy szük esztendő volt *ide* (uo. 84). Ez idén az káposzta *oda* az földre igen kevés termett (uo. 2:146). Irja azt is, hogy *oda* is igen elpusztította az hajduság az földet). (Lev. T. 2:168). *Ide* nagy hire vagyon fejedelem halálának (uo. 289t. *Ide* mostan, legyen hála Istennek, csöndességben vagyunk (Rim) Lev. 141). *Ide* természet ellen való tél regnál (uo. 246).

III. AZ ÖSSZETETT MONDAT.

Az összetett mondatokat nem tudjuk azon három kategória szerint csoportosítani, melyeket az egyszerű mondat tárgyalásánál fölállítottunk; nem találkozunk itt az analógiának olyan nyilvánulásával, melyről azt mondhatnánk, hogy ez a szerkezet két ellentétes képzet egymásra hatásának köszöni eredetét, vagy amelyet pregnáns kifejezésnek tarthatnánk. Simonyi ugyan pregnáns szerkezetnek tartja az analógiának egyes kötőszócserékben való megnyilatkozását, pl. az ilyen mondatokat: Rettenetes ostora az istennek, *mikor* valamely népet megfoszt a jó tanítóktól (Tel. Ev. 44). Csakhogy, ha visszagondolunk azokra a szerkezetekre, amelyeket az egyszerű mondat körében pregnáns névvel jelöltünk, világos lesz, hogy itt nem ugyanavval a jelenséggel van dolgunk. A pregnáns kifejezések lényeges jegyének azt találtuk, hogy az egymásra ható képzetek oki és okozati viszonyban vannak, vagy legalább is az időbeli egymásután segíti elő a képzettársulást, s hogy mindenik alkotó képzet kifejezésre jut az illető új szerkezetben. Ha már most az idézett mondatot s az ehhez hasonlókat vizsgáljuk, nyilvánvaló, hogy nem találjuk meg bennük sem az alkotó képzeteknek azt a viszonyát, amelyikre az egyszerű mondat pregnáns kifejezéseinél rámutattunk, s ami sokkal fontosabb: a két képzet nem jut teljes erejével kifejezésre. Az bizonyos, hogy az idézett mondat nem egyenlő értékű teljesen a szabályos szerkezettel, mert a ráható időhatározó mondatnak egy árnyalata belevegyül; csakhogy a várható főnévi mondat meg az időhatározó mondat (más főmondattal) úgyis rokonok. Itt a jelentés, az értelem egy kissé módosul, de hát ez az analógiának eddig is tapasztalt hatása.*

* Nagy ritkán azért valóságos pregnáns szerkezetek is előkerülnek: Mikor Telegdi semmi álnoksággal, haraggal, fenyegetéssel eleit nem vehette annak, hogy én könyveket kezdettem nyomtatni (Born. 4 : 86): nem vehette elejét, hogy nyomtassak s valóban nyomtattam is. — Tudta jól, míg az atyám ott lesz kapitány, addig el nem érhettem (Cserei: Hist. 117): tudta, hogy el nem érheti s nem is érte el.

Nincs módunkban tehát, hogy itt is szigorúan lélektani, a mondatok képzettartalmának egymáshoz való viszonyán alapuló rendszert adjunk, mert csupán csak rokonértelmű szerkezetek hatásáról beszélhetünk. Ezen belül pedig a felosztás már csak nyelvtani lehet. Ilyenformán két pontba foglalhatjuk össze mondanivalónkat; az elsőbe sorozhatjuk azokat az analógiás alakulásokat, amelyeknek a keletkezésénél két rokonértelmű *alárendelt* szerkezet van egymásra hatással, a másodikba pedig azokat, amelyek úgy keletkeznek, hogy az *alárendelt szerkezeten keresztül kiút* a régibb nyelvéllapotot és fejlettséget megőrző *mellérendelő szerkezet*.

1. Alárendelő szerkezetek egymásrahatása.

Az analógia az e fajta mondatokban rendszeren kötőszó-cserében nyilvánul, ritkábban a mellékmondat szokatlan idő- v. módhasználatában vagy pleonazmusban.

Különösen a *hogy* kötőszónak más kötőszókkal való cseréjét találjuk igen sokszor, mert a *hogy* a főnévi mellékmondatokat kapcsolja, ezek pedig, mint különböző beszédrészek egyértékesei könnyen rokon tartalmúak lehetnek valami határozó mondattal, amely aztán hat reájuk. A két szerkezet kiegyenlítődéseképpen sokszor a határozó mellékmondat a főnévinek átadja kötőszavát. Ezeknek a jelenségeknek jó részét bőven tárgyalja Simonyi *Magyar kötőszók* c. munkájában,* azért mi csak röviden foglalkozunk velük.

A *mikor* kötőszó gyakran áll a *hogy* helyett alanyi, tárgyi és hat. mellékmondatok előtt:

Micsoda nagy telhetetlenség, mikor az ember be nem éri a magáéval (Mik. 165. l.). Micsoda telhetetlenség, hogy + mennyire telhetetlenkedik az ember, mikor... Micsoda szép dolog, mikor az ember felől jót mondanak (ua. 166. l.). Nem elég kár ez, *mikor* nem fordul meg eszedben, hogy mennél tovább halad, annál nagyobb lesz büntetése (Fal. 557). Száz esztendő került bele, mikor a bárkát elkészítették (Ethn. 2:146). Valami kilenc éve annak, mikor e díszes kastély ura ezt az első jegenyefát ültette (Jók. Ne nyúlj hozz. MKT.: 7).

Míg hasonlóképpen: Összezsibbasztotta, elszenderítette, ennyibe került, míg elszenderítette (Toldi VI). Várta, míg felzavarodik a víz (Nyr. 2:232): várta, hogy + várt, míg.

Néha a következőmennyes mellékmondat *hogy*-ja helyett áll a *míg*: Én annyit rínék, míg csak vissza nem adnák (Nyr. 2:41). Legalább annyit beszélhetne velük, míg megismernék (ua. 3:468).

* 2: 161—181.

A *mióta* is sokszor helyettesíti a *hoggy*-ot: Sok ideje, *mióta* semmit sem hallottam felőlük (Lev. T. 2:70). Még az oltá, *miulta* bátyám uram itt volt, nem voltam fekvő beteg (uo. 72). Vagyon huszonöt esztendeje, *mióta* az siralmas özvegy kenyeret eszem (uo. 463).

Ma már az ilyen főmondatok után: *jobb volna, helyes volna, többet érne* stb. a mellékmondatot rendszeren *ha* kezdi a szabályos *hoggy* helyett: *Jobb is volna, hoggy ott volna* az szolgál, ahol az ura vagyon (Rim. Lev. 306); ma így mondjuk, legalább Dunántúl ez járatos: Talán még *jobb volna, ha* halva feküdnek (NépkGy. I. 304). — Más főmondat után is:

Senki se csodálja, *ha* Isten is megvonsza tőlünk segítségét (Magy. Orsz. roml. 5): senki se csodálja, *hoggy* . . . + s. csodálkozzon, *há* . . . Most legnagyobb haszonnal abban mutathatók szolgálatunkat, *ha* az békességre való intéssel . . . azokat az hadakat leszállíthatók (TMK. 3:129).*

A *hoggy* kötőszó *mert*-tel való helyettesítésének valamennyi esetei, melyeket Simonyi a M. Kszók II. 173. lapján tárgyal, nem tartoznak ide, csak azok, amelyekbe a *mert* úgy kerül, *hoggy* a szerkezetben meglevő oksági viszony kiszorítja a *hoggy*-ot. — Így például a GuaryC-nek, azonkívül mult századbeli íróink közül Kölcseynek jellemző sajáttsága ez a kapcsolat: *ez az oka mert* . . ., melybe a mondatnak okadó értelme hozta a *hoggy* helyébe a *mert*-et. A szokásos szerkezet ilyen: *oka ez, hoggy* nem város hírével jártam (TMK. I. 235); analógikus hatás folytán így alakul:

Első oca ez, *mert* abbin lezön annac ellene, kinec sohha vége nincsen (GuaryC. 2). Masod oca, *mert* embor megöli magában azzent iozagot (uo.). Neqed oca *mert* abbin elvalaszt embort az oroc eletül (uo.). Az az oka, *mert* mikor az ellenséggel meg kell ütközni, három formán helyezhetjük az ágyukat (Zrinyi). Ez az oka, miért az ujabb időkben egy nemzetnek is oly nagy behatású költője, mint Homér, nem születhetett (Kölcsey 3:18). Ez az oka, a miért recensens mindég csodálkozott (uo. 179). Ez az oka, a miért fiatal költőinknek a szonettszerzés után való dühödés nagyon veszedelmes (uo. 181). Ez az oka, miért d'Alembert a többek között panaszkodik (ua. 4:141).**

Ezekhez hasonló természetű szerkezetek még: -Jo hugom bizonyaba nem thwdom okath, myerth en the neked ugh fogattam volna az mint the elewdbbe atthak wolth (RMNy. 2:18). Tizonketted

* Im falle, *wenn* man auf ihn noch zu reflektieren gedächte (Goethe).

** Dass sie nichts spricht, kommt daher, *weil* sie nichts denkt (Le.). Der gedanke wurde dadurch notwendig, *weil* man voraussah (Wieland).

kínia pocolnac ez, mert oth wágon ol' igon nág keserusegős es zornusegős kin... (GuaryC. 4): pokolnak kinja ez, hogy... + és még valami ilyesféle szerkezetből: nagy a kinja a pokolnak, mert... — Nevét onnan kapta, mert gyűrűs testén igen sok egyforma lába van (Perényi: Bev. a term. r. 14). A név arra vonatkozik, mert salétromból gyártják (ua. Növ. 6): nevét onnét kapta, hogy... + így nevezik, mert...

Éppen így az oksági viszony okozza a *hogynak* a *mivel* kötőszóval való helyettesítését a következő mondatokban: Mindennel azon vannak, *mivel* nekem akarnak ártani (RMNy. IIb. 79). Illik egyik embernek a másikon könyörülni, annival is inkább, *mivel* isten előtt az irgalmasságnak cselekedeti oly kedvesek (Acs. bold. hal. el. 19).

Érdekes a *mert*, *mivel* kötőszónak használata olyan esetekben, mikor a főmondat kérdő, de egyértékű valamely tagadó vagy felszólító mondattal. A tagadó, fölszólító mondat után azt a mellékmondatot, mely a tagadásnak, fölszólításnak okát adja, *mert*, *mivel* kötőszóval vezetjük be. Az ezekkel rokonértelmű kérdőmondat után többnyire várható *hiszen* magy. kötőszót könnyen kiszoríthatja a *mert*, *mivel*:

Miért kívánni hosszú életet, *mivel* Matuzsálem megholt, és miért vágnyi nagy tisztsegekre, *mivel* Mehemet vezért letevék az elmúlt holnapban (Mik. 170. l): miért kívánni hosszú életet, hiszen... + nem kiv. hosszú életet, *mivel*... — Elmenyen a paphoz s elmongya neki, hogy mán ü hogy virasszon a temetőbe, met ü fil a kísértetekről (Nyr. 22:231). Mit kereső itt te haszontalan féreg? mer mingyá befalak (Kálmány. SzN. I. 138). Mykeppen lehet az ty Christustok isten... mywel mindezek az istenben nem lehetnek (ÉrdyC. 107). Mit ér az ő kegyességök, szépségök, mert amint hazaérnek stb. (Ethn. 12:322). Mé nem megy bellebb, mer maj megázik (Nép, Zala vid.).

Egyes relatív mondatok közeli rokonságban lehetnek a módhatározó mondatokkal; ez a rokonság okozza aztán, hogy mikor a főmondatban levő *az*, *azt* mutató névmásnak megfelelően a mellékmondat bevezetőjéül a relatív névmást várnánk, a hasonlító *mint* kötőszót találjuk, vagy megfordítva az *úgy* után a relatív névmást.

a) Csak *azt* czelekedtem, *az mynth* te Kegyelmetek kivanta en teolem (RMNy. 3:10). Még is lehetne vizasztalásunkra, ha *az mit* életünkben elrendelünk, *ugy* menne végben halálunk után (Lev. T. 2:280). Chelekőgyenek *wgh*, *az my* az wronk akarattya (Lev. T. 1:106). Azth akarttam, hogy *wgy* legyen *az my* az the K. akarattya (uo. 116). Te kegyelmed *wgy* chelekediek *az myt* az igazsagh mwtat (RMNy. 2:176). *Az myth* az parancholat

tharthat, azon kippen el jartham benne (Lev. T. 183). *A mynt* en elvegeztem a kewetekel, az erewssen megtartassek (RMNy. 3. b:3). *Az mint* az Uristen rendeli, az legyen (Lev. T. 2:44). *A mint* kegyelmed itéli legjobbnak, cselekedje azt (Rim. Lev. 140). Mit lát másznál [másnál], csán [csinál] ő isz (Nyr. 31:144); itt hiányzik ugyan a mutató névmás, de az igének a tárgyatlan alakjából világos, hogy a hasonlító mondat volt rá hatással.

Valóságos értelem szerint való szerkesztés, amint már bevezetésünkben is rámutattunk, a régi nyelvnek az a sajátosága, de elég gyakran előkerülő szokása, hogy *hanem* kötőszava van a mellékmondatnak, ámbár a főmondat állító; csakhogy ez az állító főmondat rokonértelmű egy tagadóval, ennek az analógiája juttatta be a *hanem*-et:

De még ha 4 vagy 5 tallér volna is, mind *learestálom, hanem* jöjjetek érte törvénnyel (TME. 1:203): nem vihetitek el, hanem... — Ez fele hatalomtól *megh szewwnyetek*, hanem waryatok az terwyntewl (RMNy. 2:174): ne hatalmaskodjatok, hanem... — Oth *beket hagyek neky, hanem* csenalek maas suplicatiot (RMNy. 3:80): nem bántottam, hanem. — Azt végeztem magamban, hogy én az utról *elmaradok, hanem* a fiamat bocsátom oda (Lev. T. 2:42). A német szabó régóta fogva mind oda fel volt, hanem tegnapi napon érkezett haza (uo.). Pongrácz János fel volt, hanem im az elmúlt csütörtökön jöve haza (uo. 294). Én más alkalmatossággal többet írok, most igen sietek, hanem kérem Kdet az Istenért, Kd maga is kövesse meg viceispán uramat (uo. 358). Magam erejétül ez jó igyekezetnek végben vitelére alkalmatlan vagyok, — hanem kényszerítetem folyamodni az kegyelmetek irgalmas szemeihez (TME. 2:79). Imar az korniwletek walo faluk jobb rendben mind behodultak, hanem csak ti uetettetek magatokat wakmerőségre (ua. 3:115). Csak az emberek az nagy sok emutatioknak hagyának békét, hanem követnék az igazságot (Rim. Lev. 226). Az athnámé megadásában akadoznak, hanem teljes hatalommal való commissariusokat akarnak... megadatni (uo. 249). Meguná a béka laktát a tóban, hanem kijeve onnet (Pesti: Mes. 126). Én meguntam az asszonyocselédet a háznál, hanem megházasodol (VasG.1:189). Félre-tegyenek más vélekedéseket, hanem jövéséről értsék meg ezeket (Gyöngy. Kem. J. 3:28). Ő is elhagyá Dalmatiának oltalmát, hanem csak a maga határait őrizé (Zr. Mátyás kir.). Lehetetlen még tovább mér várakozni, hanem nekünk adjanak chategorica és ultima resolutiot (Bujd. Lev. 181). Az rabokot kglmed mind ott hagyja, hanem csak az három kapitányokat hozassa el jóvígyázással (Thök. Lev. 83). Hagyjunk békét most annak, hanem beszéljünk az ország dolgáru (Act. cur. 184). Maga a király meghót, hanem van egy kedves szép királyi kisasszony s az uralkodik hét ország fölött (NépkGy. 1:367).

Kérdő mondat is lehet egyértékű valamely tiltó v. tagadó mondatokkal s ezért *hanem* a mellékmondatának a kötőszava:

Mit ülsz csak itt heába mi mellettünk, *hanem* kelj fel és vegyed a szent léleknek ajándékát (Sztárai: Ig. paps. tük.): ne ülj, *hanem* . . . — Mit mondhatok egyebet, *hanem* hogy én megholt ember vagyok mostan (Rim. Lev. 255). Mit mivelhet ő felsége, belső ellenségi is nem kevesen lévén, *hanem* életének megtartására való helyt kell immáron keresni (uo. 261): semmit sem művelhet, *hanem* . . . — Mit cselekedett Achmet Nissansi, hogy helyébe tegyék a nagyvezérnek, *hanem* azt, hogy ő már jól tudta mindenféle levelekre a császár nevét felírni (Mik. 157. l.).

*

Relatív mondatokra hatást gyakorolhatnak a célhatározó mondatok, olyanformán, hogy a célhatározó mellékmondatban használatos fölszólító móddal találkozunk a visszamutató mondatokban is: Örülök, ha meghuzhatom magamat ebben a rongyos faluban, *hol* senki se *lásson* (Tompá): meghuzhatom m., *hol* senki se lát + *hogy* senki se *lásson*. Azért indult utnak, *hogy* olyan országot födőzzön föl, *hol* a halálnak *nincs* hatalma (NépkGy. 1:370); ugyanez a mondat kétszer fölszólító móddal kerül elő:

Én oda akarok menni, *hol* a halálnak sohase lögyön hatalma (366). Hosszú puskáját vállára vetve ballag itt-amott egy palikár, ki gunyhóját rejtekbe építé, *hol* Ali Tepelenti rá ne találjon (Jókai: A jan. végn. 14). A magas oszlopcsarnokoknak jó most a földön heverni, Themistokles és Leonidas utódai gunyhókat raknak oda, *ahol* senkinek se essenek útjába (uo.).

Viszont van az eset, hogy a felszólító mód helyett jelentő módban áll a mellékmondat igéje: az olyan igék, mint *tanácsolni*, *felszólítani* s az olyan főnevek, mint *hajlam*, *cél*, ha a főmondatban állnak, utánuk a mellékmondatban felszólító módot használunk, mert ezek az igék és főnevek a jövő cselekvésre mutatnak; néha mégis jelentő móddal szerkesztik őket, mintha valami más rok. ért. szó volna a főmondatban, melyre a mellékmondat vonatkozik:

Azt tanácsolja, *hogy* pálcával kell ütögetni (Pázm. Kal. 2). Azon leszünk, *hogy* mennél hamarébb . . . az kegyelmetekének meg kell lenni (TME. 2:3). Az l:r hangváltozás csakis az oláhból érthető meg; nála van meg az a hajlam, *hogy* az l hangot r-re szokta változtatni. (Szarvas G. Nyr. 24:11.) Kármán célja az volt, *hogy* Pesten irodalmi középpontot kell teremteni (Beszédben).

Elbeszélésekben az egyszer fölvetett történeti jelent v. mutat rendszerint legalább egyazon mondat keretén belül meg szoktuk tartani; mégis a rokonértelemnél fogva az egyik elbeszélő forma kiszoríthatja a másikat:

Mikor *fáj*, kaporvizzel *kötöttem* be a fejemet (Lev. T. 2:157). Hogy az idő reggellett, a város palotájába hurcoltatom (Dug. Szer. 45). Amint megy-mendegé, elejbe szát egy holló (Nyr. 16:277). Alig ment tüle egy pár lépésre, csak megint uszittyta a bottyát (Nyr. 17:279). Ó biza mit gondol, mit nem, kapja magát, felkötí a kargyát s elment széjelnézni a palota körül (Nyr. 29:534). Amint a gyerek fekszik a cseresnyefa alatt, óra ment esz szegén ember (NyF. 9:55).

*

Itt is, mint az egyszerű mondatokban, a két szerkezet keveredéséből pleonasztikus kapcsolatok is keletkezhetnek, csak hogy az ilyeneknek egy része a függő és független szerkezet kombinálódása folytán jön létre; ezekről később lesz szó. Itt csak egy érdekesebb esetet említünk.

Tudjuk, hogy a *mielőtt* kezdetű mellékmondatnak mindig tagadó mellékértelme van, mert a benne kifejezett cselekvés még akkor nem ment végbe, mikor a főmondat cselekvése már megtörtént.* Ez a tagadó értelem már most meg is testesülhet a *mielőtt* után következő *nem* alakjában: Kell-e az embernek magát beiktatni, minek előtte az nap el nem jó (Lev. T. 2:46). Bizonyítanunk sem kell, hogy itt szintén analógiás alakulással van dolgunk, ha ismerjük azt a régi szerkezetet, mely a *mielőtt* nélkül, de tagadó szóval fejezi ki az ilyen gondolatot: Hogh ez leuel irast el nem wiggeztwk volna, iuue hozzank Dacho Pal (Lev. T. 1:95). Vagy még gyakoribb a *még nem*-es szerkezet.

Minekelewthe a B urak el nem jutottanak vala, az elewthe az nemes wraim szólának (Lev. T. 1:158). Az ajandekot ne siesse annak adnia, minek előtte neki szükség ne legyen (TihC. 216). Azon törekedvén ő kemek, hogy az szükség nagy lévén, közinkben jövetelit admaturálván minekelötte az dolgok jobban is körmünkre sem éjgenek (Bujd. Lev. 23). De kérlek, gyümölcsöt vajjon mely fa hozott, minekelötte még meg nem virágozott (BB. 80). Eszten-dőre Prágában maga is hirtelen meghal, minekelötte meg sem házasodott volna (Cserei: Hist. 19). Minekelötte a német haddal meg nem ütökköznék, kerestem minden alkalmatosságot tüleek elválni (Mon. 27:16).

* Simonyi: Magy. Kszók 3:67.

A főmondat is lehet pleonasztikus: Hamarébb elkopnék a ti lábatok térdig, mielőtt ily állapotban hazaérnétek (Mer. ered. népm. 58): elkopna, mielőtt + hamarébb elkopna, mintsem.

A következő mondat valósággal párja a *semmi nélkül*-féleknak: Inkább maradnék helyben, ha tudnám, hogy *anélkül* meglenne az dolog, hogy *nem* kellene hozzám semmit kérdőre küldetni. (Lev. T. 2: 258.)

Fölösleges kötőszó is kerülhet ilyen úton a mondatba, sőt néha egész mondatot is elhagyhatunk az értelem csorbulása nélkül: Értettem, hogy Kdnek egy hordó veres bora vagyon *s amint* értem, *hogy* Kd nem issza a veres bort (Lev. T. 2:150): *amint* értem, Kd nem issza + értem, hogy Kd nem issza... — Kegyelmed ígéreti szerint meglátogatását szeretettel veszem, *kire* kérem is kegyelmedet, *hogy* ne mulassa el kegyelmed (Rim. Lev. 319); elég ennyi is: *kire* kérem is kegyelmedet, — vagy: kérem is kegyelmedet, hogy... — Megértettem, hogy kegyelmed Kassára akar menni bizonyos és szükséges maga dolgaiért, aki igen méltó dolog is, hogy ily nagy dolgát ne praetermittálja kegyelmed (uo. 335). Az Kegyelmed lovait im visszabocsáttam, melyeket igen köszönök, hogy az én kérésemre Kd idadta volt (Lev. T. 2: 40): melyeket igen köszönök + köszönöm, hogy az én kérésemre idadta volt.

2. Függő és független szerkezetek kombinációja.

Kezdjük annak az érdekes mondattani jelenségnek a fejtegetésével, amit eddigi nyelvészeink *attrakciónak* (Verschränkung) neveztek: Többek közt azt a minden nyelvnek bizonyos korában uralkodó szerkezetet értik rajta, hogy a főmondatnak alanya, tárgya v. határozója a relativ mondatba kerül ugyanolyan vagy esetleg más szereppel. P: Az mely szegény embereket hozzánk küldöttetek, azokról is elfeledkeztetek (TME. 2:389). Ma így mondanánk: A szegény emberekről, kiket hozzánk küldöttetek, elfeledkeztetek. Az a kérdés, mi hozza létre ezt a sajátságos jelenséget, mi az oka annak, hogy a mai nyelvérzékre nézve egészen szokatlanul a főmondatnak egy része a mellékmondatba jut? Hogy a magunk véleményét elmondhassuk, szükséges megemlékeznünk azokról a munkákról, melyek ennek a kérdésnek a megoldásával foglalkoztak. Grimm az első, aki ezt a jelenséget *Über einige Fälle der Attraction** c. értekezésében

* Kleinere Schriften 3.

tárgyalja. Inkább példagyűjtemény ez a munka, maga az elméleti rész nagyon kevés benne; az első három lapon mondja el nézetét, nem valami világosan, az attrakciónak nevezett szerkezet keletkezéséről. Abból indul ki, hogy a hangtani jelenségek sokszor nagyon hasonlítanak a mondattaniakhoz; amint egyes hangok a szóban, épen úgy hatnak egymásra a szók a mondatban. Az egyik hangnak olyan hatása van, hogy magához asszimilálja a másikat, hasonlóképpen egy szó olyan erős vonzást gyakorolhat a másik szóra, hogy ez elhagyva eredeti mondattani helyét és szerepét, a vonzó mondatrész mellé kerül. Ennek a hatásnak, ennek a vonzó erőnek magyarázata abban keresendő, hogy ezáltal a beszédnek a folyása sokkal biztosabb lesz, a harmóniája nagyobb.

Sokkal részletesebb és a lélektani mozzanatokra nagyobb súlyt vet Steinthal munkája: *Assimilation und Attraction** — csakhogy eredményében nem igen van tovább Grimmnél. Ő is azt hozza fel ennek a jelenségnek a magyarázatául, hogy a mellékmondat a benne kifejezett gondolat nagyobb súlyánál fogva hatással van a főmondat valamely részére, azt maga mellé vonja, esetleg új szereppel látja el.** Ezáltal a mondat olyan nagy hatást ér el, amelyet a szabályos szerkezettel el nem tudna érni.

Könnyű ellátni ennek a magyarázatnak tarthatatlan voltát; először is elhibázott dolog éféle hangtani és mondattani jelenségek között kapcsolatot keresni; mai tudásunk szerint a hangváltozásoknál nagy szerepe van a fiziológiai okoknak is, mondat-szerkezetek magyarázatánál azonban csupán csak a lélektani szempont vezethet bennünket; de még ha elfogadnánk is, hogy helyes ennek a jelenségnek a magyarázatánál ilyen kiindulópontot választani, mit nyerünk vele? Semmit. — Mert az csak nem fog világosságot deríteni az attrakció keletkezésére, ha azt mondjuk, hogy egy szónak v. mondatnak a másikenál nagyobb vonzóereje hozta létre. Az efajta értelmezés a nyelvtudomány olyan korára mutat, mikor még igéknek, mellékneveknek a vonzatóról beszéltek. De hát mi az a vonzóerő? Aztán mért van meg nagyobb mértékben az összetett mondat egyik részében, mint a másiban? Nem fogadhatjuk el magyarázatul Steinthalnak azt

* Zeitschrift für Völkerpsychologie 1.

** Verschränkung wird bewirkt teils durch den innigeren Anschluss des im Relativsatze ausgedrückten Gedankens an das bezogene Substantivum, teils durch den bedeutungsvolleren Inhalt des Relativsatzes, indem er innerlich und äusserlich schwerer ins Gewicht fällt als der Hauptsatz (157).

az állítását, hogy az összetett mondatnak az a fele, amelyik a másiknak egy részét maga mellé vonzza, valami lényegesebbet, fontosabbat fejez ki annál, amelyiknek egy tagját kiragadják; mert hiszen Wundt tanítása szerint a mondat egységes képzet-tartalom, a maga egészében fejez ki egy gondolatot, tehát az artikuláció által egymás mellé sorakozó részeknek ilyen súlybeli viszonyára nem lehetünk tekintettel. Nem is lehet azt eldönteni, hogy az összetett mondatnak melyik fele mond valami fontosabbat, mert hiszen egyik a másikat kiegészíti, az értelem csorbulása nélkül egyik sem hagyható el. Grimm is, Steintal is mintegy az attrakciónak az életre való jogosultságát akarja igazolni azzal a kijelentéssel, hogy általa beszédünk harmónikusabb, biztosabb, kifejezőbb lesz, mint hogyha szabály szerint szerkesztjük mondatainkat. Ilyenformán aztán valami emberi akarat-félét magyaráznak bele a nyelvi jelenségekbe, s ellenkezésbe jutnak azzal a Paul útján szinte vérré vált tudásunkkal, hogy a nyelvi folyamatok természetes fejlődés mellett általánosságban tudatlan lelki működés eredményei.

Vizsgálódásaik során mindketten arra a tapasztalatra jutnak, hogy az attrakció főleg a régi nyelvben található, sőt Grimm egy ilyen szerkezetről azt is kimutatja, hogy a német nyelvben a 13. századig megvolt, azután eltűnt. — Hát ha olyan biztossá, kifejezővé teszi beszédünket, mért nem élünk vele most, mért nem használja az irodalmi nyelv? Hisz a műveltek nyelvnek fejlődésébe ma már beavatkozó logika éppen a beszéd lehető határozottságára, kifejező voltára törekszik! Miért csökkent idők folyamán az egyik mondatnak vonzóereje a másikkal szemben?

Azt hiszem sikerült megmutatnom, hogy Grimm és Steintal magyarázatával szemben annyi felelet nélkül szűkölködő kérdés merül föl, hogy azt nem tarthatjuk kielégítőnek. Megkísértem az attrakciónak nevezett szerkezet olyan értelmezését adni, amely ezenkívül áll egyéb mondattani jelenségekre is, s amelyet támogat és érthetővé tesz a nyelvfejlődés természetes útja-módja.

Paul Hermann igen szépen megmutatja könyvének 5. fejezetében, de meg a magunk vizsgálódásaiból is tudjuk, hogy minden nyelv mondatszerkesztésében a mellérendelő szerkezet megelőzte az alárendelőt; a nyelv régiebb korában az egyes mondatok nem voltak olyan szorosan összefűzve, mint most az alárendelő szerkezet által. Az összefüggés sokkal lazább volt, a mondatok csak egymás mellé sorakoztak, anélkül, hogy össze-

kapcsolódva szerves egészet alkottak volna. A mai alárendelő szerkezet csak hosszú fejlődés eredménye; úgy látszik legkésőbbben, közel a nyelvnek történeti korához fejlődtek ki a relatív mondatok, s erre különösen a magyar relatív mondat története szolgáltat tanulságos bizonyítékot, mert ebben még egész biztossággal kimutathatjuk azt a fokot, amely olyan állapotra mutat, mikor a relatív mondat még nem relatív mondat: a fő- és mellékmondat közt ma meglevő alárendelés viszonya helyett mellérendelést találunk. Értjük az ilyen mondatokat:

Walakynel az zent leelek leyend, myndenkorth zenthölthsegere waygon (ÉrsC. 152 b.). Valaki az asszonyiálat szavának hiszen, az a gyegre fondállya házát (Helt. Mes. 403). Valamit az ép ember két kezeivel véghez szokott vinni, mind azokat a lábaival véghez vitte (Bod. Pol. 194). Valamit Isten nekem adott, nem fejedelem adta, hanem én találtam (Gér. KárCs. 3:488).

Az efajta mondatokat nyelvünk történeti korában már úgy kell felfogni, hogy a határozatlan névmás relatívumképpen van használva, de bizonyos, hogy korábban eredeti jelentésével szerepelt, mint hogyha pl. az utolsó mondatban csak ennyit mondanánk: Valamit adott nekem Isten. Ez a szerkezet tehát még világosan mutatja a kezdetben megvolt mellérendelést. Csak-hogy mikor az alárendelés ebben a szerkezetben már kifejlődött, a mellérendelés még nem enyészett el, amint nem is fog elenyészni soha. Minthogy az emberi lélek természetében rejlik, hogy az még a legfejlettebb állapotában is hű marad, ragaszkodik az egyszerű formákhoz: előáll az az érdekes eset, hogy a két kifejezőmód harcra kel, az újabb, bonyolultabb alárendelő szerkezeten keresztül kitör az egyszerűbb, a világosabb: a mellérendelő. Ebben látjuk mi az attrakciónak nevezett szerkezet magyarázatát! Egy példa mindjárt világossá fogja tenni felfogásunkat: Az mely emberek mellém adtál, azok nem kísérok, hanem tolvajok voltak (TME. 2:224); ez a mondat a következő kettőből kombinálódott: az emberek, kiket mellém adtál, nem kísérok + (valamilyen) embereket adtál mellém, azok nem kísérok.

Példáinkat aszerint rendezzük, hogy a főmondat valamelyik része milyen mondattni szereppel jut a mellékmondatba.

a) A főmondat alanya, tárgya vagy határozója a mellékmondatnak a l a n y a lesz:

Az mely itt való nemes ember Gerliszy László ment be Tömösvárra, Nagyságod akarattyából tötte hírré ... (TME. 3:57.)

Az ki törökök az Rákoson voltak, mind általköltének (RMNy. 3:35). Azt tartják, hogy aki úgy korán gyűn fog, nem lesz állandó (Nyr. 6:172). Aki ablak meg a hátamon a négylábu tarisznyába vót, úgy összetörött (Ethn. 3:361). — Thowabba kirem kegielmedeth, . . . hogy kegielmetek tylcha megh a minemw marha wacion Kis Tamasnal, hogy hirem nekwl senkinek ki ne agiak (RMNy. 2:21). Amely pénz Hunyadon volt, Kd adja kezébe (Lev. T. 2:338). Az mel török rablani iut wolt, meguertuk (RMNy. 3:28). Az mely levelek voltak nála, azt az törökök elhozták (RMNy. 3:84). Gábornál a mely kevés kevspénzem van, azt borok vásárlására rendeltem (Lev. T. 2:392). Az minémü dolgok, némely várak és tartományok elfoglalási következtének, azokat is Nagyságodnak tudására adnám (TME. 3:119). Nem egyebet kívánok, aki ördög van a világon, hallássam meg valamennyit (Eth. 3:362). Aszonta a gyerek, hogy üneki más nem köll, mind aki azon a rozsás szegen van gyűrü, aszt aggyák neki (NyF. 9:52). — Énnekem az minémü dolgom és keresetem volt Kőrös várának közönséges lakosin . . . arrul böcsületesen contentáltanak (TME. 1:403). Az mely parancsolásom hozzátok érkezett, abban megálljatok (uo. 2:55). Az mely Ali Pasa Sitva-Torokban az frigyvet végezte volt, most a budai pasaságot . . . császár annak adta (uo. 122). Az my nemew wyssza wonyas es haborusagh eszet kegyemetek kezet es az Nagymihály urak kezet arrul kegyemetek mynekewn ew felsegetewl parancholathozot wolt (RMNy. 2:173).

b) A főmondat alanya, birtokos jelzője, tárgya vagy határozója a mellékmondatnak tárgya lesz:

Valamely várakat az németek kezéből megvehettek, azok mind az erdélyi vajda kezében maradjanak (TME. 3:44). Az mezes alat valo jozagbol a mi keves jevedelmet Abraham Janos ennekeom adot, ith nalam wacion (RMNy. 2:11). Az mely kapitányomat oda küldöttem, szóval mondandó szavaimat, ha nagyságod kérdezi, meg tudja mondani (Thök. Lev. 89). Amej mesét mondok, igen tréfás mese (Nyr. 2:514). Akit elloptak kécseket, mind hejre igazodik még többekkel (Nyr. 8:231). — Az minemew czapast az vr Isten varasul reank veteth vala, annak az eppiteseben sem voltam vtošo (RMNy. 2:125). Az mely hadat penig béküldesz, annak nagyobb része puskások legyenek (uo.). A mely két lovat negyven talléron vettek camerae praefectus uram számára, itt meg nem adták az árát (Lev. T. 2:258). — Mely tanácsot klmeteknek nyujtok, megköszöni (TME. 2:115). Az mely pénzt kölcsön vettem volt fel Buda alatt klmetekül, azt is ezen quartély pinzben tudhattya kgték (uo. 132). Tavaly is az mely levelet küldett vala kegyelmetek, elvettem volt (uo. 195). Az mely levelet kigyelmednek gróf uram ó kegyelme írt, láttam (Lev. T. 2:326). Nagyságod az mely hadat küld, siettesse nagyságod (TME. 3:120). Az minemü hireket Lengyelország felől az minap értettünk, azokat Óváry István deáktól . . . mi szolgálántól portára megirtuk (uo. 24). Az mely rossz aranyakat küldtünk volt

Kolozsvárra, meghozták (Lev. T. 2:327). Az mely negyven vágót vett itt az passa számára, vele együtt elküldettük (Thök. Lev. 129). Az minemü jószágát az árváinak kegyelmed elfoglalta volt, azt mindjárt remittálja nekik (TME. 3:43). Az mely malmot ngod ígért, küldje el (Thök. Lev. 89). A mely kész pohánkát küldött, kedvesen vettem (Lev. T. 2:433). Az mely várakat az török kért, kiyánt, semmi egyezéssel is tölünk, vakmerő szerencsére vetvén fejünket, országunkat, kéznél megtartottuk (TME. 3:122). — Kőrös városa az minemü két pusztámat árendában éli, azon két pusztáról való árendát... énnekem épen megküldte Kőrös városa (TME. 1:246). Az mely pezt Sporczy wram kwdöth wot ennekem en abbol the N. kwdöttē woth tallerth 60 (RMNy. 2:109). Az mely kun pusztákat lakosok szoktanak tülem megbérteni, idején gondolkodgyanak felöle (TME. 2:134). Az mely drabantokat Dersfy wramnak attatok wala, thy k: fyzethne nekyek (RMNy. 3:19).

c) A főmondat alanya vagy tárgya a relatív mondatnak határozója lesz:

Az mely ellenség felől ngodnak hírt töttem, most is az krassói víz mellett vagyon (Thök. Lev. 93). Amely köntösben láttam, alig ért volna 40—50 forintot (Cserei: Hist. 134). Az mi vezéri számunkra valamennyi pásztermánnyal tartoztok, mindjárt behozzátok (TME. 1:289). Az mely dolog felől kglmed irt, eligazítottuk (Thök. Lev. 113). Az mely funduson az megírt városban mostan laknak is, ... az felől megnevezett személyeknek és maradékjoknak per manus bocsátottuk (TME II:45). Az mely ado felewl vegeztunk, azt a vegezett ewdewbe ide be zolgaltassatok az en portamra (RMNy. 3b:3). Az mely dologról kglmed szóval katonáinktól izent, kedvesen vettük (Thök. Lev. 134).

Az eddig tárgyalt szerkezeteket Grimm és Steinthal a regresszív attrakció neve alatt foglalja össze, minthogy a relatív mondat, (melynek természeténél fogva követnie kellene a főmondatot), visszahat az utóbbira. — Nyilvánulásában éppen ellenkező, de a létrehozó okot tekintve ugyanez a jelenség az, amellyel a tárgyi mondatok körében találkozunk. Ezeknél a függő és független szerkezet keveredése folytán a mellékmondat tárgya — természetesen szintén mint tárgy — kerül a főmondatba. Ez a sokkal ritkábban, csak szórványosan előforduló jelenség Grimm és Steinthal szerint a progresszív attrakció:

Az Tata dolgat is twgya ke: mynd wágyon (RMNy. 2:139). Az te dolgotat én nem tudom miben vagyon (Lev. T. 2:18). Az ember a rókát meg nem mondá, hogy ott vagyon (Pesti: Mes. 196). Ezt az atyja látá álmába, hogy egy oroszlán megölné (uo. 188). Érthessem öcsém dolgait, mi karban legyenek ottan (Lev. T. 2:253). Az budai vezér az komáromi konkludálás szerint az legatusoknak

permutatióját akarja, hogy legyen először (Rim. Lev. 308). Belépve megtudja sorsát, hogy mire dül (Ar: MO. 3:14).

Az efajta mondatoknál tulajdonkép nem is az alárendelő és mellérendelő szerkezet kombinálódik, hanem az összetett mondat, mely könnyen átváltoztatható egyszerűvé, ezzel az egyszerű mondattal, úgyhogy a legtöbb esetben a főmondat maga is kifejezi a teljes gondolatot, s a mellékmondat már szinte fölöslegesen járul hozzá. Ha például az utolsó mondatot elemezzük, világosan megtetszik, hogy ennek a két mondatnak a kombinálódásából keletkezett: belépve megtudja, hogy mire dül sorsa + belépve megtudja sorsát.* *de: * az ember megtudja a sorsa ott volt*

A relatív mondatokban a mellérendelő szerkezetnek az alárendelőre való hatása nemcsak az úgynevezett attrakcióban nyilvánulhat; van itt az analógiának egy másik érdekes eredménye is, melyet a mai népnyelvben alig találunk meg, de a régiségben, még Mikesnél is elég gyakori. Ez is amellet bizonyít, hogy a relatív szerkezet, bár nyelvünk történeti korában már teljesen kifejlődve, készen áll előttünk, mégsem volt a fő- és mellékmondat közti viszony csak néhány évszázaddal előbb is olyan szoros, mint amilyennek ma érezzük. Arra a feltűnő jelenségre akarunk rámutatni, hogy a relatív mondat igéjét a régiségben néha tárgyasan ragozzák, noha a relatív névmás határozatlan jelentése következtében tárgyatlan alakot várnánk. Oka nem lehet más, mint a független, mellérendelő szerkezet analógiája.

Az Ursula asszonnak wolph egh leanya kyrálnenal, *kyt* ew maga *kerte* wolt oda (RMNy. 3:61): volt egy leánya, kir.-nénál, kit ő maga kért oda + volt egy leánya királynénál, ő maga kérte oda. — Es az ember azt bezelle, *kyt* az ew hyzpahyaykto hallotta (uo. 23). Most újabban hírünk juta onnét, hogy az lengyelök és németök közt a békesség immár meglött volna, *kit* mindjárt az hatalmas császárnak és az basának megirtuk (TME. 3:24). *Kyth* kegelmed eleth zemel zerynth *meg bezely* ew felfelseghe zolagaja (RMNy. 3:43). De már közelget vala az erdélyi fátum, *melyet* Isten sok jelekkel *praesagiáltatta* (Cserei: Hist. 127). Lengyelektül nyert 30 zászlót ott praesentálják, *kit* török császár kegyelmesen vette (Mon. 27:23). Sywegiartho Lwkachtol el wettek wolph a pws Kath, *mellyet keresthesse meg k.* és *keolgye* hozank ide fel (RMNy. 3:62). Ma egy nagyon menénk által, *amelyet letrom*, ha unadalmas lesz is (Mik. 129. l.). De látja Isten, *akit* Boldizsár is *meg tudja* mondani, hogy annira való eröm és egésségem sincsen... (Rim. Lev. 360).

* Viden scelestum ut aucupatur (Plaut.). Observatote eum, quam blande palpatur mulieri (Ter.).

A második kapun kívül [a fejedelem] a császár paripájára üle, akit is odaajándékoznak (Mik. 129. l.). De nem látom semmiképpen jó módját, hogy az innepök előtt meglehessen, *kit* kérlek, hogy jó és békességes kedvvel *szenvedjed* (Nád. Lev. 62). Boldog asszony az olyan, *akit* gyermekestül *veszik* meg (Mik. 136. l.). Kit mi meg nem szolgálhatjuk Kdnek (Nád. Lev. 134). *Akit* az Úr Jézus *állítsa* jobb keze felől az utolsó napon (Mik. 146. l.). Az mostani fővezér urunk, *kit* Isten sokáig szerencsésen *éltesse* és győzedelmessé *tegye* (Thök. Lev. 13).

A tárgyi mellékmondatok körében pedig gyakori az az analógiás alakulás, hogy más szavainak az idézésénél, ámbár az idézetet *hogy* kötőszóval kezdjük, mégis az egész mondatot mint függetlent szerkesztjük, úgy, mintha szó szerint idéznénk. A népnyelv különösen sok ilyen példával szolgál, a Kálmány-féle népköltési gyűjteményekben az idézetek mindig így szerkesztődnek:

Az oda be bochyatas felol kerdettem wala kenchtarto wramat, mykoron lenne, azt mondotta, hog byzzonnyal nem tudom, mykoron lezen (Lev. T. 1:23). Gábriel deák csak ezt mondta, hogy jó helyre megyen Kd (Nád. Lev. 104): t. i. a beszélő. — Káttya utánna a lovának a zannya, hogy várgy meg eédes anyám (somogyi népmese). A kecske megin csak aszonta, hogy se nem ittam, se nem ettem, éhen-szomjan majd elvesztem (Nyr. 5:567). Küdött neki ételt meg egy levelet, akibe meg vót írva, hogy egy sūt nyulat küdök lányom, meg tizenkét pogácsát . . . (Nyr. 6:42). Most visszaugratott Cserneki a bátyjaihoz s kérdészte, hogy láttatok-e micsináltam (Nyr. 8:375). Aszt kérdi tüle az a kisasszon, hogy hugyan tuttá te ide gyünnyi (som. népm.). Aszt mormogta a víz, hogy aki ién belülem iszik, oroszlánnyá vátozik (Nyr. 13:429). Aszonta a királ, hogy majd én kötök az ujjomra selemcérnát, ha begyün az az asszon, rántsd meg (uo. 430). Eccer aszongya neki a pap, hogy kántor úr, lopjon el a falubeliéktü mindent (Nyr. 18:473). Asztán kérdészte, hogy hozzám gyüssz-e, asztám monta, hom mekhász te! (Nyr. 24:333). Asztán eccer is a kiráj igen összeveszett vele, monta, hom mos évetetem az íletedet (uo. 429). Akó aszonta a medve, hogy én mindönt megtöszök néköd, csak szabadics ki (Kálmány Szeged n. 1:119). Mikó haza mönt, aszonta a kiráj, hotyha még eccó évöszöd a koronát ne fordúj vissza, mer akkor bajod lesz (uo. 129). Aszonta annak az embörnek hogy: Hogy merted te agyonütnyi a feleségömet (uo. 143). Akkó' a kiráj fiyu kérdészte túllök: Hogy hát mit montatok (Koszorúk 1:237).

Máskor meg a *hogy*-os mondat oratio obliqua-val kezdődik ugyan, de később átcsap az oratio recta-ba.

Igen parancsolá császár az basának, hitöt, szép szót írna az magyar uraknak, jelösben mindennél jó Terek Bálintnak, szóval ajándékval magad ajáld annak (Tinódi: Buda vesz.). Aszt paran-

csolta az Úr Isten [Noénak], hogy mönnyön be csalárdostul a bárkába; mindön álatbul vögyél be egy párt (Ethn. 2:146). A gyerek aszt felete, hogy a pénz nem köll neki, mer ha megtuggyák, azért agyonütnek és elrabónák tülem a pénzemet (NyF. 9:52). Mentek egy darabra a városon kívöl, a gyermek aszongya, ő nem megy odább, mer nem gyüvök vissza (Nyr. 10:526). Náthán mondá a királynak, hogy ő volna az, azért Istennek ostora rajtad hatalmas, kiért házad népével nagy szégyent vallasz (RMK. 2:102).

Néha végig meg van tartva a függő szerkezet, s a függetlennek a hatását csak egy-egy indulatszó mutatja.

Ne szégyeljük-é, hogy erről egy pogány császár *mi* szép példát ad (Mikl. 109. l.). Ott rimánkonnak, hogy *de* mos má csak az ijejjéket mérgyék (Nyr. 23:39). Leöntötték neki a ház föggyére a sok tengér buzát-árpát, jó összekeverték, hogy *no* mos mán válogassa (NépkGy. 1:411).

Két mondat kombinálásából magyarázzuk ezt a székely szerkezetet, mely ma már az irodalmi nyelvben is széltében járja: *el kell menjek, el kell hogy menjek*: el kell mennem + kell, hogy elmenjek.

Azt [az inget] fel kell hogy vegyed (Nyr. 16:378). Má ide a vassogarának is el kellett jüjjen (uo.). Tudja meg az Isten, de még a leány is, hogy neki felesége kell legyen (Nyr. 29:44). Három iziglen meg kell hogy mi térjünk (Erd. nép. 8:21). Meg kell térjenek, nem tudnak evezni (uo.). Török buzát kéne hogy vegyek (Nyr. 4:472). Gyerök — mondok — még utóbb is doktorhon kő, hogy vigyelek (Nyr. 25:142).

Pleonasztikus szerkezetek.

Ide különösen azokat a mondatokat számítjuk, melyeknek a mellékmondatában az egész szerkezet tagadó értéke következtében ki van téve a tagadó szó, ámbár szabály szerint az ismételt tagadás fölösleges: Hyszem hog azert hágot es feledet el, hog nincz ky *soha* mellettem czak ég szot is szolo fel ember (Lev. T. 1:61); magyarázata csakis az lehet, hogy a független szerkezet van hatással az alárendelőre: nincs, ki valaha mellettem szóljon + *soha* senki se szól mellettem. — Simonyi a magyar tagadó szók eredetéről szóló cikkében* Pázmánynak ezt a mondatát: Sámuel azt akará, hogy a király törvényt lásson reá, ha *soha* senkitől ajándékot kívánt — annak a bizonyítására hozza föl, hogy a tagadó szóknak eredetileg állító értéke volt; ő tőle

* Nyr. 13:246. — Zolnai: Nyr. 21:315.

aztán Kallós Zs. is átveszi a *Tagadás nyelvünkben* c. tanulmányában.* Természetes, hogyha a most adott magyarázat helyes, akkor az e fajta mondatoknak Simonyi föltevésére nincsen bizonyító erejük. — A következőkben az idetartozó példákat csoportosítjuk.

A főmondat tagadás, vagy tagadó értékű kifejezés:

Én soha sem hallottam, sem nem tudom, hogy valaki más bírta volna, *sem* Kátai Ferenc, sem más (TME. 1:214). Nem akaram, hogj senky azt mongja, hogj magamnak vsurpaltam (Lev. T. 1:277). Calvinus szerént Isten malasztjával sem lehet, hogy senki a törvényt megtartsa (Pázm. Kal. 228). Penitenciát nem tart, nem is vagyon szándoka, hogy soha tartson (Tel. Ker. fund. 83). Nem vethetnek az lengyenek reája, hogy sem törvényekben, sem szabadságokban meg nem tartotta volna őket (Lev. T. 2:166). Nem akarám elmulasztani, hogy Kteket egészségem felől ne tudósítanám (Lev. T. 2:240). Nem akará, hogy senki ötet voltánál nagyobbbnak tartsa, nagyobbra becsülje (Pázm. Préd. 50). Semmiképen el nem mulathatám, hogy Kdet ez kis írásom által meg ne látogassam (Lev. T. 2:248). Bizonyos az, hogy azt szivemmel el nem hitethetem, nekem *soha* feltámadjon édes üdvözült Lónyay Margitom (uo. 290). Mikor az ember bünéről penitenciát nem tart, nem is vagyon szándoka, hogy soha tareson (Tel. Ker. fund). Nem tartozom azzal, hogy senki szavát oltalmazsam (Pázm. Kal. 100). Én bizony nem állítom, hogy senki tudva az újítók tanát követhesse (Káldi 1:47). Aki attól eltávozik, nem méltó, hogy senki kövesse (uo.). Isten nem engedi, hogy senki ötet meggyőzze (uo. 283). Christus nem akarja, hogy senki csak magának földi vagy mennyei jókat kérjen Istenül (Pázm. Préd. 902). Nem engedi Isten, hogy se szüntelen háborúságok légyen [a híveknek] se örömök (Káldi 1:120). Isten nem engedte, hogy az hitetlen zsidók az szent keresztet se vízbe vetnék, se tűzzel megégetnék, se egyébképpen elrekkentenék (uo. 2:513). Az Buják várának erős fala vagyon, nem hitte, hogy annak semmi módon árthasson (Tin. Budai Ali). Nem látom semmi végét, hogy semmi törvéneket revideáltathassunk (Rim. Lev. 91). Nem tudom, hogy a Cserei familiából eddig senkit felakasztottak volna (Cserei: Hist. 146). De csak a religio titulus alatt menni valamely szomszédunkra vagy keresztény fejedelemlre, nem hiszem, hogy sem Isten előtt volna ez az ok kedves, sem emberek előtt elegendő (Zrinyi: Mátyás kir.). Melyet nem avégre cselekedtünk, hogy a mi kegyelmes urunktól ő nagyságától sem ngtoktul elszakadnánk (Bujd. Lev. 25). Élésünk is nincsen annyi is, hogy még csak kapunkon lévő embereinknek is útra való kenyeret nem adhatok (Thök. Lev. 89). — Besthje hatta, hogy ű neky tyzenhat awagy huz emberth annathok, sem pediglen zekereketh (Lev. T. 1:117). Lehetetlen, hogy se pokoltól és örök kárhozattól, se Isten haragjától félhessen, aki magával elhitesi, hogy ő bizonyosan üdvözül (Pázm.).

* Nyr. 29:340 stb.

A *tilt*, *tagad* igék után a régiségben a tárgyi mellékmondatot is tagadással szerkesztik, ma is gyakran előfordul ilyenformán: Eltagadta, hogy teljes életében sohasem látta őt. Sok szó esett már ezeknek a szerkezeteknek helyes vagy helytelen voltáról: Szarvas védelmébe veszi, sőt az ilyen tagadó szóval való szerkesztést tartja egyedül helyesnek.* Joannovics nagyon megrója,** Simonyi megint jobbnak tartja, mint a tagadó szó nélkül valót. Ámbár az én nyelvérzékelem Joannovics véleménye mellett szól, mégis azt hiszem, hogy fölösleges az e kérdésen való vitatkozás, mert mind a két szerkezet helyes: bizonyos, hogy a mondat tagadó szó nélkül logikusabb, de a tagadó szóval való lélektanilag könnyen megmagyarázható és aztán már igen el van terjedve. Egyiket sem lehetne az idegenszerűség vádjával illetni, mert hiszen amint a mi nyelvünk, úgy egyéb nyelvek is önállóan kifejlesztették mind a kettőt.***

The k. megh tiltha, hogy Kis Tamas semy modon ki ne agja hirem nekwl (RMNy. 2:22): megtiltsa, hogy K. T. kiadja + K. T. ne adja ki. — Miert tiltattunk meg, hogy az urnak ne vigyünk áldozatot (MA. Bibl. 1:127). Megtiltotta Isten, hogy az egyházi emberek az ő reájuk bizott hiveket ne úgy bírják, mint az pogány királyok az ő alatt valókat (Pázm. Fel. Magy. 97). Megtiltván, hogy senkire ne támaszkodnék (Pesti: Mes. 89). Győr alatt megtiltotta vala, hogy az taboron senki bort ne árulhasson (Cserei: Hist. 139). Immár miért nem tiltod el azt is, hogy madár se repüljön a fejed fölött (Act. cur. 173). Étította neki, hogy annak [a csikónak] nem szabad mást ennyi annyi, mind e kis buzaszómát (Nyr. 24:429). Megtiltják nekik, hogy a marhát Bécsen túl ne hajtsák (Nyr. 32:—). — En edyg mynd tagatam, hogy en nalam nynchen (Lev. T. 1:197). Tagadod, hogy az engedelmességrül nem tóttél szót (Matkó: BCsák. 159). Nem tagadhatom, hogy sokszor az is nem bántott (Zrinyi: Előb. 4).

Kötőszó-kihagyás.

Sok esetben hajlandók vagyunk a *hogy* kötőszó elmaradását is a mellérendelő szerkezet analógiájával magyarázni, annál is inkább, mert néha ezt egész határozottsággal megállapíthatjuk. Például a következő három mondatban még a szokatlan mód-

* Nyr. 2:55.

** Nyr. 29:404.

*** Latinra, németre l. Ziemer id. m. 146. — Er suchte also Xavern so viel als möglich abzuhalten, dass er nicht viel in Grünbachs Haus gieng (Miller). — Dir abzuraten, dass du sie nicht brächtest (Schiller).

használat is a független szerkezet hatására mutat: *Azon* leszek, minél hamarább postai alkalmatossággal *elküldöm* (Lev. T. 2:36): azon leszek, hogy elküldjem + elküldöm. — Megfogadd, se égre, se földre ne nézz (somogyi népm.): megfogadd + hogy nem nézel + ne nézz. Azon leszek, szegényeket minél hamarább lehet, haza bocsátom (TME. 2:390): azon leszek, hogy hazabocsássam + hazabocsátom.

Más esetekben is elmarad a kötőszó, ámbár a főmondatban levő mutató névmás után elvárnök: Addig kapa kétfelé, semmit se nyere magának (Cserei: Hist. 109): addig kapa kétfelé, hogy semmit se nyere + sokáig kapa kétfelé, semmit se nyere.

Annyi a vad erdeimben, se szeri, se száma (Ar. Pázm. lov.). Ojan felfuvalkodott, mán Istent se ismer (Nyr. 29:429). Úgy dícsírte, maj lement könyökirül a búr (Nyr. 29:430). Úgy kihízott a disznónk, hőkkös tenyéryni vastag vót a szalonnája (Nyr. 30:149). Ollan beteg vót, majnem halásziint hát (Nyr. 30:150). Úgy megijett, egy krajcár se maratt a zsebibe (Nyr. 31:530). Igen főhevút, osztán ollan baca vót, — rá húzott e jót a korsajokbu (uo. 281). Nekem olyan leányom van, szösz a bele (Nyr. 31:532). Ojan tyúkom van, a föld alá tojik (uo.). Ollan patáliát, böstörködést csapnak, majnem a házat elaggyák (Nyr. 31:581). Mikor utazott tovább, belejért egy *ollan* városba, abba egy lélek se vót (som. népm.). Addig-addig bámult a susogó nádra, nagy nehéz könnyesepp ült szeme pilájára (Toldi IV:20).*

* Az analógiának a szórendben való szerepéről l. Simonyi: M. Szórend és M. Kötőszók.